

Κωνσταντίνα Παπαθανασίου

Αρχαιολόγος-Θρησκευσιολόγος

Τειθράσιες γοργόνες. Λατρείες και θρησκευτικά αρχέτυπα στον Δήμο του Τείθρα

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ προήλθε από την ανάγκη του Homo sapiens να εξασφαλίσει την διαίωσιση του είδους και την γονιμότητα του φυσικού περιβάλλοντος. Εμφανίστηκε ήδη από την Παλαιολιθική Περίοδο και συστηματοποιήθηκε μέσα από συλλογικά τελετουργικά στερεότυπα την περίοδο που οι ομάδες εγκαταστάθηκαν μόνιμα. Το στάδιο αυτό συνέπεσε με την μετάβαση από το στάδιο του κυνηγού-τροφosuλλέκτη σε εκείνο του γεωργού. Η μονιμότητα των εγκαταστάσεων επέδρασε θετικά τόσο στην διεύρυνση των τεχνικών επιβίωσης όσο και στην πολιτιστική ανάπτυξη. Τα μέλη της ομάδας αποκτούσαν κοινωνική υπόσταση μέσα στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης και των συλλογικών εκδηλώσεων. Στο ίδιο πλαίσιο η πρώιμη καλλιτεχνική έκφραση συσχετίστηκε με τις θρησκευτικές και κοινωνικές εκδηλώσεις που επισφράγιζαν την συνοχή της ομάδας.

Ιστορικά οι πρώτες θρησκευτικές εκδηλώσεις εμφανίστηκαν στο τόξο της «Εύφορης ημισέληνου»¹. Οι περιοχές στο Çayönü και στο Korucutere είχαν τις ευνοϊκότερες κλιματολογικές και εδαφολογικές συνθήκες για την μόνιμη εγκατάσταση των ομάδων και την ανάπτυξη της γεωργίας. Αντιθέτως το Nevalı Çori² στην Χαρράν

* [Σ-07: 06-10-2018 12:40 / E-35]

1. Σύμφωνα με τον James Henry Breasted στην περιοχή που ορίζεται ως «Εύφορη Ημισέληνος» πραγματοποιήθηκε η πρωιμότερη μετάβαση από την Παλαιολιθική στην Μεσολιθική οικονομία των κυνηγών και των τροφosuλλεκτών και στην συνέχεια στην νεολιθική οικονομία. Κατάλοιπα τέτοιων ομάδων εντοπίστηκαν στην Παλαιστίνη (Sultanien) και στην Βόρεια Συρία (Mureybet). Στην Mureybet ο πολιτισμός αυτός εντοπίστηκε σε ένα μικρό χωριό κυνηγών και τροφosuλλεκτών και χρονολογήθηκε στην προκεραμική Νεολιθική Α Περίοδο. Σύμφωνα με πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα, περί το 9000 π.Χ. στην νοτιοανατολική Τουρκία (Άνω Μεσοποταμία) αναπτύχθηκε για πρώτη φορά η συστηματική γεωργία.

2. Στο Nevalı Çori (Νεολιθική προκεραμική Α περί το 10.000-8000 π.Χ.) η οικονομία βασίστηκε στην γεωργία, την κτηνοτροφία αλλά και στις εξειδικευμένες τεχνικές που χρησιμοποιούνταν στο κυνήγι. Στην περιοχή ανασκάφηκε ένα κτίριο (terazzogebaeude) μεγάλων διαστάσεων (14x14m.)

αποτελεί μοναδική περίπτωση μόνιμης εγκατάστασης εξειδικευμένων κυνηγών της 10ης χιλιετίας π.Χ. Στο Göbrekli Tere, στο Nevalı Çori και στο Korucutere ανακαλύφθηκαν τα αρχαιότερα μέχρι στιγμής ιερά στον κόσμο.

Φαίνεται ότι παρόμοιες γεωμορφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες επέτρεψαν περί τα τέλη της Μεσολιθικής ως και τις αρχές της Νεολιθικής Περιόδου την εμφάνιση ανάλογων πολιτισμικών στοιχείων στις παρόχθιες περιοχές του Βαλανάρη και του Μεγάλου Ρέματος. Εκεί παρατηρήθηκε η συνύπαρξη κυνηγών-τροφοσυλλεκτών και πρωτογεωργών σε ένα πλαίσιο διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης³.

Γεωμορφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες

Η πλούσια βλάστηση, το κυνήγι και το νερό αποτέλεσαν τις βασικές προϋποθέσεις για μόνιμη εγκατάσταση στις παρόχθιες περιοχές του Βαλανάρη. Μικτές ομάδες εξειδικευμένων κυνηγών και πρωτογεωργών ακολουθώντας το κυνήγι εγκαταστάθηκαν κατά μήκος των παρόχθιων υψωμάτων. Κατά την Μεσολιθική περίοδο κατασκίνωναν στις παρόχθιες περιοχές του Βαλανάρη και των ρείθρων. Πολύ κοντά στο νερό κατασκεύαζαν μικρά λιθόστρωτα γήπεδα πάνω στα οποία έφτιαχναν πρόχειρες καλύβες. Λίθινα μαχαίρια, χειροπέλεκεις, σκαλιστήρια για την συλλογή βολβών εντοπίστηκαν στον περιβάλλοντα χώρο των καλυβών. Κατά την μετάβαση στο προκεραμικό στάδιο της Αρχαιότερης Νεολιθικής κατασκευάζονταν πρόχειρες ημιυπόσκαφες καλύβες με μικρότερη χωρητικότητα. Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των κατασκευών ήταν ο προσανατολισμός της εισόδου προς τα νοτιοανατολικά και ένας μεγάλος ακρογωνιαίος λίθος με αδρά κατεργασμένη κοιλότητα που βρίσκονταν συνήθως στο βόρειο άκρο του λιθόκτιστου τμήματος της καλύβας. Τα χαρακτηριστικά αυτά διατηρήθηκαν έως και τις αρχές της Νεολιθικής Περιόδου. Η διαχρονική χρήση αυτού του τύπου λίθου και στην επόμενη περίοδο συνιστά ένα από τα πρώτα δείγματα της εγκώριας οικιακής λιθολατρείας.

το οποίο θεωρήθηκε ως το πρωιμότερο. Παρόμοιο κτίριο βρέθηκε στο Çayönü κοντά στις πηγές του Τίγρη το οποίο χρονολογείται στην μεταβατική φάση μεταξύ της Προκεραμικής Νεολιθικής Ι-II.

3. Στις νοτιοανατολικές υπώρειες της Πεντέλης οι μικτές κοινωνίες τροφοσυλλεκτών-κυνηγών και πρωτογεωργών που ζούσαν σε περιβάλλον με παρόμοιες εδαφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες αποτέλεσαν τον πυρήνα για την ανάπτυξη παρόμοιων πολιτισμικών φαινομένων. Τόσο οι συνθήκες των κυνηγών που χρησιμοποιούσαν μεγάλα λίθινα όπλα όσο και η τυπολογία ενός ευρήματος στο Πικέρμι που χρονολογείται στην Ακεραμική Νεολιθική Περίοδο και θυμίζει έντονα τον αίγαγρο της Al Beihda (Ιορδανία) αφήνει υπόνοιες ότι αυτήν την περίοδο οι κυνηγοί δεν κατέφθασαν μόνο από Βορρά αλλά ενδεχομένως να εισήλθαν στην ενδοχώρα και από θαλάσσιους δρόμους.

Η Ανιμιστική λατρεία των κυνηγών και τροφοσυλλεκτών

Στο μεταίχμιο της Μεσολιθικής Περιόδου η θρησκευτικότητα εκδηλώνονταν κατά περίπτωση και σε ασαφές ανιμιστικό πλαίσιο. Η λιθολατρεία σχετίστηκε με το κυνήγι και αποτέλεσε την βασική κοινωνική δραστηριότητα. Εκτός από τις συναθροίσεις στον αύλιο χώρο των καλυβών ή των βραχοσκεπών, τα μέρη που έσπνναν οι κυνηγοί ενέδρες στα θηράματα αποτελούσαν ένα βασικό σημείο αναφοράς για την συνοχή της ομάδας. Έτσι τόσο στα υδάτινα περάσματα όσο και στα υψώματα των παρόχθιων λόφων οι εξέχοντες κατεργασμένοι λίθοι αποτελούσαν τους πρώτους χώρους συλλογικής δραστηριότητας και ανιμιστικής λατρείας. Ένα από τα πρωιμότερα οικιστικά κατάλοιπα βρέθηκε σε ένα τέτοιο πέραςμα στις νότιες υπώρειες της Πεντέλης. Πρόκειται για την παρόχθια εγκατάσταση μιας μικρής ομάδας κυνηγών- τροφοσυλλεκτών⁴ που είχαν ανεπτυγμένη λιθοτεχνία και πολιτισμικές καταβολές που σχετίζονταν με τις μετακινήσεις πληθυσμών από τον Βορρά. Χαρακτηρίζονταν από κοινωνική οργάνωση, οι καλύβες έφεραν ενδείξεις οικιακής λιθολατρείας και η τριγωνική αυλή μεταξύ των καλυβών εκτός από χώρος καταμερισμού των εργασιών αποτελούσε και το κέντρο οργάνωσης της ομάδας και της ανιμιστικής λατρείας⁵. Στην συνέχεια συντελέστηκε η

4. Οικόπεδο Παπαγιαννακόπουλου. Υπαίθρια εγκατάσταση στα υψώματα του ρείθρου της οδού Καστοριάς στην Διώνη (Δασαμάρι) Πικερμίου. Οι κυνηγοί εγκαταστάθηκαν σε αυτό το πέραςμα των θηραμάτων που τους εξασφάλιζε εύκολη πρόσβαση στο νερό και άφθονο κυνήγι μεγάλων ζώων. Η χωροταξική οργάνωση των καλυβών αναπτύχθηκε κατά επίπεδα. Εντοπίστηκε μια καλύβη και άλλες δύο κατεστραμμένες με ασαφή όρια. Ήταν κατασκευασμένες η κάθε μια σε διαφορετική βαθμίδα και οι μεταξύ τους αποστάσεις σχημάτιζαν τριγωνική αυλή. Ο χώρος αυτός θα χρησιμοποιούνταν για την επεξεργασία των δερμάτων, τον τεμαχισμό του κυνηγιού και γενικά για όλες τις εκδηλώσεις της ομάδας. Όλες οι καλύβες ήταν προστατευμένες από τον άνεμο και είχαν είσοδο προς τα νότια. Περιμετρικά βρέθηκαν διασκορπισμένα μια αδρά κατεργασμένη σπίλη από καφετί οχιστόλιθο μήκους 0,60 εκ. και διαμέτρου 10 εκ. που θύμιζε κορμό δέντρου, μαλακό ορυκτό υλικό (πορτοκαλέρυθρου χρώματος) που χρησιμοποιούνταν για δερματοστιξία (tattoo) καθώς και εργαλεία. Ενδεχομένως γύρω από τις καλύβες να υπήρχε περίβολος από φθαρτά υλικά. Δεν έχουμε σαφή εικόνα για το μέγεθος της εγκατάστασης. Πάντως το πλήθος των εργαλείων και των όπλων που συλλέχθηκαν περιμετρικά υποδεικνύουν μια ομάδα 10-30 ατόμων από εξειδικευμένους κυνηγούς και τροφοσυλλέκτες. Το μέγεθος των λίθινων εργαλείων που βρέθηκαν στην παρόχθια εγκατάσταση στο Δασαμάρι παραπέμπουν σε ομαδικό κυνήγι μεγάλων ζώων όπως ελάφια και αγριογούρουνα. Η απουσία κεραμικής στον χώρο, η τυπολογία των εργαλείων και ο συσχετισμός τους με άλλες θέσεις χρονολογεί τα ευρήματα στην μετάβαση από τα μεσολιθικά στα νεολιθικά Σε μια άλλη εγκατάσταση που βρίσκονταν στον απέναντι λόφο βρέθηκαν εργαλεία προσεκτικά κατασκευασμένα, πολυχρηστικά, σχεδόν εργονομικά με εξελιγμένη τεχνική και έχουν τυπικά ανάλογα στην Βόρειο Αφρική, στην Μάνη, στην Βοιωτία (βραχοσκεπή Σείντι) και Σαρακηνό αλλά και στον ευρύτερο Βαλκανικό χώρο ξέστρα, εκδορείς, αιχμές δοράτων για κυνήγι μεγάλων ζώων, σκαλιστήρια, εργαλεία διάτρησης και άλλα. Είναι σαφές ότι τα αντικείμενα αυτά χρησιμοποιήθηκαν από κυνηγούς μεγάλων ζώων και από τροφοσυλλέκτες. ΑΔ 77, 2017.

5. Ο Ανιμισμός είναι η αρχαιότερη λατρευτική πρακτική της ανθρωπότητας που εντοπίζεται σε γηγενείς πολιτισμούς. Όλοι οι άνθρωποι, τα φυτά, τα ζώα και τα ουράνια σώματα έχουν πνεύμα και

μετάβαση από τον πρωτογενή στον δευτερογενή ανιμισμό. Στην περιοχική αναπύχθηκαν πρόδρομοι τύποι δεντρολατρείας⁶ και λατρείας του ζεύγους⁷.

Οι δύο ειδωλιόσχημοι εκδορείς που βρέθηκαν στην τριγωνική αυλή⁸ ανήκουν στον Πρόδρομο τύπο των Πικερμικών ειδωλίων (εικ. 1). Κατά τις ανιμιστικές τελετές του αίματος τα δύο ειδωλιόσχημα εργαλεία μεταβάλλονταν μέσω της συμπαθητικής μαγείας σε σύμβολα συνοχής και επιβίωσης της ομάδας. Σ' αυτό το μεταβατικό στάδιο διαπιστώθηκε συγκερασμός του πρωτογενούς ανιμισμού των κυνηγών και του λανθάνοντα δυισμού των Πρωτογεωργών. Η πρώτη σχηματοποιημένη φιγούρα⁹ παρίστανε έναν κυνηγό ή κτηνοτρόφο που φορούσε ολόσωμη προβιά. Ως οφθαλμό έφερε κυκλική οπή¹⁰ που κυριαρχούσε στο άνω τμήμα του σώματος και είχε

επηρεάζονται μέσω της συμπαθητικής μαγείας που χωρίζεται σε δύο κλάδους: α) στην ομοιοπαθητική μαγεία που εφαρμόζει μέσω της μίμησης την αρχή «το όμοιο προκαλεί το όμοιο» και β) στην μεταδοτική μαγεία που στηρίζεται στον νόμο της επαφής και της μεταδοτικότητας. Το τελετουργικό βασίζονταν: σε ήχους ή φωνές, κινήσεις και σύνεργα.

6. Υπαίθρια εγκατάσταση στα υψώματα του ρείθρου της οδού Καστοριάς στην Διώνη Πικερμίου (αποσαθρωμένη στήλη από σκουροκάστανο σχιστόλιθο), υπαίθρια εγκατάσταση στην εκβολή του ρείθρου της οδού Ρούμελης στο ύψος της οδού Μεσολογγίου στην Διώνη Πικερμίου (αποσαθρωμένη στήλη από σκουροκάστανο σχιστόλιθο), υπαίθρια εγκατάσταση στην εκβολή του ρείθρου της οδού Ρούμελης στο ύψος της οδού Μεσσηνίας στην Διώνη Πικερμίου (επιμήκης όγκος από αποσαθρωμένο σκουροκάστανο σχιστόλιθο επί του λιθόστρωτου γηπέδου). Οι δύο πρώτες θέσεις χρονολογούνται στο ακεραμικό στάδιο της Νεολιθικής Περιόδου. Οι αδρά κατεργασμένες στήλες που βρέθηκαν στον περιβάλλοντα χώρο και θυμίζουν κορμό δέντρου ενδέχεται να σχετίζονταν με λατρείες της βλάστησης και της γονιμότητας μιας μικτής κοινωνίας των κυνηγών και των πρωτογεωργών ή να χρησιμοποιούνταν ως σύμβολο της ανιμιστικής δεντρολατρείας την οποία συναντούμε διευρυμένη έως και την Χαλκολιθική Περίοδο. Η τρίτη θέση σύμφωνα με τα μέχρι στιγμής δεδομένα χρονολογείται στην Μεσολιθική Περίοδο. Και στις τρεις θέσεις τα ευρήματα συνυπάρχουν με λιγοστά όπλα της Παλαιολιθικής Περιόδου. ΑΔ 20, 2020.

7. Κατά τους ιστορικούς χρόνους το μικτό θρησκευτικό αρχέτυπο της λιθολατρείας των κυνηγών που συνενώθηκε με τις λατρείες της γονιμότητας των πρωτογεωργών απορροφήθηκε στην λατρεία του θεϊκού ζεύγους και της Ολύμπιας Εστίας. Στην πρώτη περίπτωση το λατρευτικό τελετουργικό είχε γονιμικό υπόβαθρο ενώ στην δεύτερη σχετίστηκε με την προγονολατρεία. Οι πρόγονοι λατρεύονταν πλέον ως φορείς της γνώσης και της επισφράγισης της διαιώνισης της ομάδας.

8. Υπαίθρια εγκατάσταση στο ρείθρο της οδού Καστοριάς.

9. Η σχηματοποιημένη μορφή θυμίζει εικόνες από τα υστερότερα δρώμενα των Ραγκουτσαριών στον Ελλαδικό χώρο. Η τυπολογία των δρώμενων αυτών υπάρχει σε όλα τα Βαλκάνια, την Ιταλία και την Ισπανία και αποτελεί τελετουργικό κατάλοιπο των συναθροίσεων των κυνηγών στα περάσματα των θηραμάτων. Η χρήση των δύο ειδωλιόσχημων εργαλείων ανάγεται στο Ακεραμικό στάδιο της Νεολιθικής Περιόδου. Παπαθανασίου Κωνσταντίνα, *Λάας Τεμένιος, Αρχαία και σύγχρονα Λατομεία – Μεταλλεία – Λιγνιτορυχεία στην ΝΑ. Απική*, ΕΚΤΠ, 2019.

10. Στον δευτερογενή ανιμισμό η κυκλική οπή και ο οφθαλμός έχουν σημασιολογική ένταση στην μαγεία όσον αφορά την άσκηση ελέγχου και δύναμης τόσο στο αντικείμενο όσο και στο περιβάλλον του αντικειμένου. Λίγο αργότερα τόσο ο οφθαλμός όσο και ο κύκλος έγιναν θρησκευτικά σύμβολα και συσχετίστηκαν με την Νεολιθική λατρεία της γονιμότητας της Γης.

σημσιολογική ένταση στην μαγεία. Ανάλογες φιγούρες αναφέρονται αργότερα στην Ησιόδειο «Θεογονία» ως Κύκλωπες¹¹ και συσχετίζονται με κτηνοτρόφους και τεχνίτες μνημειακής αρχιτεκτονικής. Δεν γνωρίζουμε εάν η τυπολογία των ειδωλίων αποτέλεσε έμπνευση για την δημιουργία των νεολιθικών μύθων ή αν τα ειδώλια απλά παριστάνουν ανιμιστικές θεότητες και αποτελούν φυλετικά σύμβολα των ομάδων. Η δεύτερη σχηματοποιημένη φιγούρα εντάσσεται στην ίδια τυπολογία και έχει ενιαίο και δυσανάλογα μικρό κεφάλι με αδρά χαρακτηριστικά. Το κάτω μέρος έφερε άτυπα στεατοπυγικά στοιχεία και ενδεχομένως σχετίζονταν με το γονιμικό αρχέτυπο της αναπαραγωγής και την ανάγκη για φυλετική επικράτηση. Σ' αυτή τη μικτή κοινωνία κυνηγών-Πρωτογεωργών η έννοια του ζεύγους εισήχθη ως ένα πρώιμο αρχέτυπο της λατρείας της Γονιμότητας. Είναι ασαφές αν υπάρχει συσχετισμός με το γονιμικό υπόβαθρο της μεσολιθικής «πότνιας θηρών». Οι ειδωλιόσχημοι εκδορείς προσαρμόζονταν σε μακρύ ξύλινο στέλεχος και τοποθετούνταν σε περίοπτη θέση ως έμβλημα της ομάδας. Είναι αναμφισβήτητο ότι η ανακάλυψη των δύο αυτών αντικειμένων πιστοποιεί τον συγκερασμό ανιμισμού και πρωτογενούς δυισμού. Αν και τα ευρήματα δεν σχετίζονται άμεσα με θεότητες παρά ταύτα καθίστανται θρησκευτικά αρχέτυπα που εξελικτικά επέδρασαν στις λατρευτικές εκδηλώσεις της Ακεραμικής II Περιόδου. Διασώθηκαν δε έως και τους ιστορικούς χρόνους με την μορφή της λατρείας του ζεύγους με θρησκευτικό υπόβαθρο.

Κοινοτικός χώρος λατρείας

Κατά το Ακεραμικό στάδιο της Νεολιθικής Περιόδου στην περιοχή, όπου τα νερά του ρείθρου της οδού Ρούμελης διαχέονταν προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις, οικοδομήθηκε ένα αρχέγονο μνημειακό σύνολο¹². Στην ίδια θέση διευρύνθηκε

11. Οι Κύκλωπες αναφέρονται και στον Όμηρο και είναι οι στρογγυλομάτηδες άγριοι γίγαντες που κατοικούσαν στην Σικελία ενώ στον Ευριπίδη αναφέρονται ως κίστες των Μυκηνών. Ήταν κτηνοτρόφοι και εισήγαγαν την μνημειακή τεχνική. Στην «Θεογονία» του Ησιόδου στην δεύτερη γενιά «..η Γαία ζευγάρωσε με τον Ουρανό και γέννησε τους Κύκλωπες, που 'χουν πανίσχυρη καρδιά, κατοικούνε στα βουνά τα φαραγγώδη,... Γέννησε με ένα μονάχα μάτι στη μέση του μετώπου τους... Και πήραν το όνομα Κύκλωπες, γιατί στο μέτωπό τους ένα βρισκόταν μάτι κυκλικό». Οι Κύκλωπες ήταν τρεις: ο Βρόντης, ο Στερόπηξ και ο Άργης. Ο Άργης είναι αυτός που φορά ρούχα από μαλλί (προβιά) ο κυνηγός ή ο κτηνοτρόφος. Η ερμηνευτική προσέγγιση έγινε με βάση τους ετυμολογικούς συσχετισμούς.

12. Όλα τα δεδομένα για την στρωματογραφία του εδάφους προέρχονται από πληροφορίες που συλλέχθηκαν κατά την εποπτεία των εκσκαφών των ιδιωτικών και δημοσίων έργων από την ΕΦΑΑΝΑΤ. Τα νερά του ρείθρου που διέρχονταν κάτω από την οδό Ρούμελης διαχέονταν προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις, προς ένα μικρότερο ρείθρο που διέρχονταν κάτω από τις σημερινές οδούς Λακωνίας, Μεσσηνίας και από το αθλητικό κέντρο της Διώνης πριν βρει δίοδο στον Βαλανάρη και σε ένα ευρύτερο ρείθρο που διέρχονταν από την σημερινή οδό Αρκαδίας και κατέληγε επίσης στον Βαλανάρη.

η φυσική λεκάνη απορροής των νερών και μετατράπηκε σε τάφρο τύπου U που εξυπηρετούσε την ανάσχεση των ορμητικών υδάτων και την διοχέτευσή τους στον Βαλανάρη¹³.

Το συλλογικό αυτό έργο της παροχέτευσης των υδάτων φαίνεται ότι σχετίζονταν με το παραπάνω λατρευτικό οικοδόμημα που έφερε στοιχεία πρώιμης μνημειακής αρχιτεκτονικής και κατασκευάστηκε κοντά στο περιχειλίωμα της τάφρου πάνω σε τεχνητό αργιλώδες γήπεδο. Τα νερά του ρεϊθρου διαχέονταν από το υψηλότερο σημείο προς δύο κατευθύνσεις βρίσκοντας δίοδο στον Βαλανάρη. Περιφερειακά του ρεϊθρου εντοπίστηκαν βράχοι από υπόλευκο μάρμαρο με πρωτογενείς γεωμετρικές δομές. Δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν οι κιβωτίοσχημοι και οξυκόρυφοι λίθοι οι οποίοι βρίσκονταν κατά μήκος του ρεϊθρου, συναποτελούσαν μια ομάδα θρησκευτικών συμβόλων¹⁴ ή ορίων ελέγχου και κτήσης του νερού. Φαίνεται ότι οι άνθρωποι για πρώτη φορά στην περιοχή χάραξαν σύμβολα και σχηματοποιημένες μορφές σε ογκόλιθους ξεπερνώντας τον πρωτογενή ανιμισμό και δημιουργώντας το θρησκευτικό και καλλιτεχνικό υπόβαθρο για την απεικόνιση των θεοτήτων σε λίθινα αγάλματα κατά τους ιστορικούς χρόνους.

Ο εντοπισμός τεσσάρων συνολικά ειδωλίων¹⁵ κατά μήκος του ρεϊθρου αφήνει υπόνοιες για in situ τελετές και λατρείες κατά την έναρξη της Νεολιθικής Περιόδου. Σε αυτό το στάδιο εμφανίστηκαν λίθινα ειδώλια θεοτήτων που σχετίζονταν με εγχώριες Πότινες των βουνών και διεσώθησαν στην λατρεία των ιστορικών χρόνων ως Γραίες (εικ. 2). Πρόκειται για τα αρχαιότερα μέχρι στιγμής ειδώλια θεοτήτων της βλάστησης. Αυτά τα τέχνηρα χρησιμοποιήθηκαν κατά τις ανιμιστικές λατρείες εκατέρωθεν του

13. Ανάλογες τάφροι τύπου U εντοπίστηκαν στις οδούς Ξανθίππου και Αδαμοπούλου στο Πικέρμι. Αυτοί οι τάφροι θεωρούνται από τα πρώτα άτυπα δημόσια έργα. Σκάφτηκαν με πέτρινα εργαλεία στην άργιλο χρησιμοποιώντας ως οδηγούς τις φυσικές αύλακες απορροής των νερών στην παρόχθια περιοχή. Η εργασία αυτή έλαβε χώρα συνδυαστικά με την ανάπτυξη της γεωργίας στην περιοχή. Οι τάφροι αυτοί της Νεολιθικής και της Πρωτοελλαδικής Περιόδου είχαν επίσης σχήμα τύπου U.

14. Στο Nevali Çori (περί το 10.000 π.Χ.) βρέθηκαν τα αρχαιότερα δείγματα μεγάλης πλαστικής που σχετίζονταν με λατρείες, στο Göbekli Tepe (στρώμα I -11.000 π.Χ.) εντοπίστηκαν οι αρχαιότερες λατρευτικές δραστηριότητες που συσχετίστηκαν με την γονιμότητα ενώ στο νεολιθικό χωριό του Τσατάλ Χογιούκ (Çatal Höyük) (γύρω στο 6.000 π.Χ.) εντοπίστηκαν οι πρώτες συστηματικά οργανωμένες λατρείες. Δεν έχουν γίνει γνωστές μελέτες για τέτοιου είδους δραστηριότητες που αφορούν αυτές τις περιόδους στον Ελλαδικό χώρο. Φαίνεται όμως ότι στην νότια υπώρεια της Πεντέλης γίνονταν οργανωμένες ανιμιστικές λατρείες πολύ πριν το 6.000 π.Χ.

15. Τα λίθινα ειδώλια φέρουν τα εξής χαρακτηριστικά: Όπως και τα ειδωλιόσχημα εργαλεία είναι, σανιδόμορφα στο πίσω μέρος, σχηματοποιημένα, εικονίζουν πρόσωπα με ένα μάτι και μια άδεια κόγχη ματιού. Έχουν εγχάρακτες λεπτομέρειες και τραβηγμένο προς τα πίσω μέτωπο σε στάση έκστασης. Είναι πολυμορφικά καθώς εάν η επίπεδη πλευρά χρησιμοποιηθεί ως βάση θυμίζουν κορυφογραμμή, ενώ κάθετα απεικονίζουν τμήμα του προσώπου έως και την μύτη. Φέρουν μικρογραφικά συμβολογράμματα και εικονογράμματα. Δεν είναι διακριτό εάν πρόκειται για σύμβολα των θεοτήτων ή για πρώιμη γραφή.

ρείθρου όπως και ο Πρόδρομος τύπος των ειδωλίσκημων εργαλείων. Οι ογκόλιθοι που εντοπίστηκαν στο τεχνητό γήπεδο στην άκρη της τάφρου φαίνεται ότι σχετίζονταν με την εγχώρια κοινοτική λιθολατρεία και την λατρεία της Μητέρας Γης. Πάντως η μερική απόσχιση από το μονοθεϊστικό αρχέτυπο της Μητέρας Γης και η δημιουργία παραφυσάδων υποδεικνύει ότι αυτή την περίοδο έγιναν μεταβολές στην σύσταση, την οργάνωση και την έκφραση της θρησκευτικότητας. Οι αλλαγές αυτές συντηρήθηκαν στην λατρεία των ιστορικών χρόνων ως δευτερογενείς θεότητες ή τελετουργοί.

Λατρευτικό κτίσμα: Στο τεχνητό γήπεδο εκτός του ειδωλίου της Μητέρας Γης εντοπίστηκαν ογκόλιθοι εκ των οποίων τρεις με πρώιμα γεωμετρικά χαρακτηριστικά. Ειδικότερα εντοπίστηκαν ογκόλιθοι με εγχαράξεις και διαταραγμένο οικοδομικό υλικό με συναρμόζοντα στοιχεία που ενδεχομένως ν' ανήκε σε λατρευτικό κτίσμα. Εκτός από τους ογκόλιθους με τις διατρήσεις, τα αδρά τετράπλευρα έγκοιλα και τις υποδοχές συναρμογής των λίθων, ξεχωρίζουν τρεις μεγάλοι ογκόλιθοι που έφεραν κυρίως σχηματοποιημένα και γραμμικά στοιχεία στην απόδοση των μορφών. Ήταν κατεργασμένοι με τις τεχνικές της τριβής, της εγχάραξης και της απόκρουσης. Ο πρώτος ογκόλιθος είχε ύψος 1,50 μ., προβάλλονταν κατά 70 εκ. περίπου από την τοικοδομή, ήταν από ασβεστόλιθο και ίσως αποτελούσε σύμβολο της ομάδας που χρησιμοποιούσε το λατρευτικό κτίσμα.

Ο δεύτερος ογκόλιθος είχε ύψος 1,78 μ. και ήταν οξυκόρυφος. Στην πρόσθια όψη εικονίζονταν σχηματοποιημένη θεότητα της βλάστησης και του νερού. Ο τριγωνικός σκούφος κοσμούνταν στο κέντρο με ένα εγχάρακτο σταυρόσχημο μοτίβο. Αντί για κεφάλι ένας έγκοιλος οφθαλμός κυριαρχούσε στο κέντρο. Η διάταξη των επιπέδων σε σχήμα Υ και ο οφθαλμός πάνω από αυτά τα επίπεδα υποδεικνύει γραμμική απόδοση του συνόλου της μορφής σε στάση επίκλησης. Ο χωρισμός της ολόσωμης μορφής σε τρία επίπεδα με μια κοινή ακμή θυμίζει έντονα την κατανομή των επιπέδων στο ειδώλιο του κυνηγού (*οδός Καστοριάς στο Δασαμάρι*). Στο κάτω και το πίσω μέρος του λίθου υπήρχαν τετράπλευρες εγκοπές συναρμογής. Και αυτός ο ογκόλιθος προβάλλονταν από την τοικοδομή και ενδεχομένως να ήταν προσωποποιημένο ανιμιστικό σύμβολο που σχετίζονταν με το βουνό και το νερό. Τα σταυρόσχημα σύμβολα υποδείκνυαν δραστηριότητες που σχετίζονταν με την γονιμότητα, την διασταύρωση και την συνουσία.

Ο τρίτος ογκόλιθος είχε ύψος 1,76 μ., ήταν πλακόσχημος και οξυγώνιος στην μια άκρη. Φτιάχτηκε και αυτός από πρασινωπό σχιστόλιθο. Εικονίζονταν σχηματοποιημένο πρόσωπο με έγκοιλο οφθαλμό και φορούσε τριγωνικό σκούφο. Πρόκειται για προσωποποίηση ανιμιστικού συμβόλου. Η προβολή των τριών λίθων από την αργολιθοδομή υποδεικνύει μετάβαση στον δευτερογενή ανιμισμό. Τα ανιμιστικά στοιχεία που σχετίζονταν με τον λίθο και το νερό αποδίδονταν με ζεύγος ογκόλιθων από σχιστολιθικά πετρώματα της κοίτης ενώ η ανθρώπινη φύση εικονίζονταν σε ασβεστόλιθο υλικό. Στους δύο πρώτους λίθους υπήρχαν μορφολογικές ομοιότητες

όσον αφορά: α) τον τριγωνικό σκούφο τύπου κιδάρεως ο οποίος συνδέθηκε στους ιστορικούς χρόνους με λατρείες της βλάστησης, β) τον έκκεντρο οφθαλμό και γ) το είδος του πετρώματος που χρησιμοποιήθηκε. Το γεγονός όμως ότι αποτελούνταν από το ίδιο υλικό και είχαν το ίδιο ύψος συνάδει με την άποψη ότι ίσως προβάλλονταν ως ζεύγος από την τοικοδομική.

Λατρεία της Μπτέρας Γης

Στην άκρη της τάφρου οι αυτόχθονες ισοπέδωσαν μια μικρή έκταση. Το λίθινο ειδώλιο της Μπτέρας Γης και οι ογκόλιθοι που εντοπίστηκαν στην θέση αυτή φαίνεται ότι αφορούσαν συλλογικές λατρευτικές εκδηλώσεις που σχετίζονταν με μεταβατικό στάδιο στην λατρεία της Γαίας (εικ. 3). Η Γαία λατρεύονταν σε ένα συγκρητιστικό πλαίσιο ως σύμπαν και ζεύγος μαζί.

Το ειδώλιο αποτελεί από μόνο του μια κατηγορία. Πρόκειται για το πρώτο πολυμορφικό σχηματοποιημένο ειδώλιο της Μπτέρας Γης. Σ' αυτό απεικονίζεται ο πυρήνας της εγχώριας προϊστορικής θρησκευτικότητας μιας μικτής κοινωνίας κυνηγών και πρωτογεωργών. Κατά την Ησιόδειο «Θεογονία» αρχικά η Γαία ήταν αυτογέννητη και ερμαφρόδιτη. Η πρόσθια όψη του ειδωλίου παριστά γυναικείο αιδόιο που γεννά, η πλάγια ένα ιθυφαλλικό σύμβολο που φέρει ίχνη οφθαλμού από καστανό-χρωμή ώρα, στην κάτω όψη παριστάνεται με φυσιοκρατικό τρόπο η γέννηση ενός μηρυκαστικού μάλλον ελαφιού που ήταν σύμβολο των κυνηγών ή των κτηνοτρόφων ενώ πλάγια πετά μια μέλισσα σύμβολο των τροφосуλλεκτών και της γονιμότητας. Τέλος η πίσω όψη φέρει άτυπα στεατοπυγικά στοιχεία και είναι σταγονόσχημη. Η όψη αυτή ενδεχομένως παριστά σταγόνα νερού ή σύκο-σύμβολο της εγχώριας λατρείας της γονιμότητας. Το ειδώλιο που αποτελεί αρχέγονη καλλιτεχνική έκφραση μιας μικτής κοινωνίας, ήταν σύμβολο συνοχής ετερόκλητων ομάδων και ιστορικά απεικονίζει το αρχαιότερο δόγμα μιας οργανωμένης θρησκείας. Στις συλλογικές εκδηλώσεις τελούνταν αρχέγονες λατρείες με διφυές υπόβαθρο. Οι μεν τελετές των κυνηγών-τροφосуλλεκτών ενίσχυαν τους δεσμούς αίματος της ομάδας οι δε γεωργικές πρακτικές αποκτούσαν θρησκευτικό υπόβαθρο ώστε να παγιωθούν στο συλλογικό ασυνείδητο. Μια τέτοιου είδους πρακτική υποκρύπτεται στην τελετουργική χρήση της μάζας άψητου πηλού κατά την λατρεία της Μπτέρας Γης.

Κατά την μετάβαση στην Ακεραμική II Περίοδο η αλλαγή που έγινε στην λατρεία της Αυτογέννητης και Ερμαφρόδιτης Μπτέρας Γης ήταν η προσθήκη της έννοιας του ζεύγους. Αυτό έγινε με την εμφάνιση διπλών υποδεέστερων εξαρτημένων θεοτήτων. Αν και η αρχαιότερη έως τώρα οργανωμένη λατρεία έχει εντοπιστεί περί το 6.000 π.Χ. στο Τσατάλ Χογιούκ φαίνεται ότι στις νότιες υπώρειες της Πεντέλης ένα πρώιμο θρησκευτικό σύστημα προηγήθηκε κατά μια τουλάχιστον χιλιετία.

Το ανιμιστικό υπόβαθρο της νέας θρησκευτικής δραστηριότητας περιφερειακά του ρείθρου εκφράστηκε:

α) με το λατρευτικό κτίσμα για την τέλεση ομαδικής λατρείας¹⁶

β) με την τοποθέτηση αποτροπαϊκών συμβόλων και ειδωλίων θεοτήτων,

γ) με την κατεργασία συμφυών βράχων σε τετράπλευρους οξυγώνιους και πυραμοειδείς λίθους εκατέρωθεν του ρείθρου. Αυτοί οι βράχοι οριοθετούσαν μια γαιοκτησία που αφορούσε τον έλεγχο του νερού μετατρέποντάς τη σε ιερή περιοχή (*αρχέγονα στοιχεία τεμένους*), και

δ) Με οργανωμένο θρησκευτικό σύστημα που αποτελούνταν από: Δόγμα το οποίο στο σύνολό του εκφράστηκε μέσα από το πολυμορφικό ειδώλιο της Μπτέρας Γης, από τελετουργικά στερεότυπα και τελετές επί της κοίτης καθώς και σύμβολα που σχετίζονταν με την γονιμότητα: Τρίγωνα, οφθαλμοί, ιθυφαλλικά και σταυρόσχημα μοτίβα, κυματιστές και οφιοειδείς γραμμές.

Από τα σύμβολα το τρίγωνο χρησιμοποιήθηκε: α) ως εικονοσύμβολο στα ακιδογραφήματα των ειδωλίων (Πικερμικού τύπου) και β) στην διάταξη των επιπέδων της αρχέγονης μνημειακής πλαστικής. Το σύμβολο σχετίζονταν με την λατρεία των ορέων και την εξέλιξή της σε λατρεία της Δαν (Γαίας). Στην συνέχεια τροποποιήθηκε από σύμβολο σε συμβολόγραμμα και χρησιμοποιήθηκε για την εικονιστική-γραπτή απόδοση του ονόματος της μπτέρας γης αρχικά ως Δαν και στην συνέχεια ως Δίας ή Δαμάτερ (Δήμητρα).

Ομοίως οι κυματιστές γραμμές χρησιμοποιήθηκαν: α) ως εικονοσύμβολο στα ακιδογραφήματα των ειδωλίων και β) στην διακόσμηση των επιπέδων της αρχέγονης μνημειακής πλαστικής που σχετίζονταν με την λατρεία των νερών. Το νερό ως τελετουργικό στοιχείο χρησιμοποιήθηκε στις κοινωνίες των ανιμιστών κατά την άσκηση της συμπαιθτικής μαγείας. Στις νεολιθικές κοινότητες αποτελούσε σημείο αναφοράς και εξάρτησης, ενώ συμπεριλήφθηκε στην λατρεία ως ζωοδόχος δύναμη και φορέας της γονιμότητας της γης. Ο οφθαλμός και τα ιθυφαλλικά σύμβολα χρησιμοποιήθηκαν ως σύμβολα άσκησης εξουσίας και ελέγχου στον χώρο αλλά και ως αποτροπαϊκά. Ο οφθαλμός αποδίδονταν συνήθως με έγκοιλο στην μνημειακή πλαστική και σκουροκάστανη ώχρα στα ειδώλια. Το σύμβολο αυτό σχετίζονταν με την προστασία των μελών ενώ ο ομφαλός με την λατρεία της γονιμότητας της Γαίας. Τέλος οι σβώλοι τεφρού και ερυθρού άψητου πηλού αποτελούσαν γεωργικές πρακτικές που εντάχθηκαν στο τελετουργικό της Γης που για να παγιωθούν έπρεπε να συμπεριληφθούν στο θρησκευτικό πλαίσιο.

16. Η ετυμολογική ανάλυση της λέξης λατρεία υποδεικνύει την συνένωση δύο λέξεων: λάας (λίθος) και ρέω. Η ερμηνευτική προσέγγιση της λέξης με βάση τους ετυμολογικούς συσχετισμούς αποδεικνύει ότι οι αρχέγονες θρησκευτικές δραστηριότητες συνδέθηκαν άμεσα με το ζεύγος λίθος-νερό.

Και εδώ ο εντοπισμός μιας εύθρυπτης στήλης από σκουροκάστανο σχιστόλιθο που έμοιαζε με κορμό δέντρου υποδεικνύει ότι κατά το δευτερογενές στάδιο του ανιμισμού, η δεντρολατρεία συσχετίστηκε με την λατρεία των νερών πολύ πριν την απεικόνισή της σε δακτυλίδια της Χαλκοκρατίας. Η ανιμιστική λατρεία των κυνηγών και η λατρεία της Γαίας των Πρωτογεωργών συνενώθηκαν σε ένα νέο θρησκευτικό πλαίσιο που εκφράστηκε κατ' αρχήν με την τριμερή κατανομή του σύμπαντος (υπόγειο, υπέργειο και ουρανός). Στην συνέχεια η γονιμότητα εκφράστηκε με την εμφάνιση θεοτήτων σε ζεύγη που σχετίζονταν με τα όρη και τα νερά και αποδίδονταν με σταυρόσχημα μοτίβα (εικ. 2). Εκτός από την Μητέρα Γη δημιουργήθηκαν στην συνέχεια επιμέρους εγχώριες θεότητες που αν και αποσχίστηκαν από τον αρχικό θρησκευτικό πυρήνα εξακολουθούσαν να συνυπάρχουν στο ίδιο θρησκευτικό πλαίσιο. Τοιουτοτρόπως οι νεολιθικές θεότητες των νερών διασώθηκαν έως τους ιστορικούς χρόνους ως γοργόνες ενώ οι θεότητες των βουνών ως γραίες δημιουργώντας το υπόβαθρο για το θρησκευτικό πλαίσιο των ιστορικών χρόνων. Αυτή η γνώση χιλιετίες αργότερα διασώθηκε υπό την μορφή μύθου στην «Θεογονία»¹⁷.

Πελασγικά φύλα

Υπολογίζεται ότι μεταξύ της Νεολιθικής και της Πρωτοελλαδικής Περιόδου η Απτική κατακλύστηκε από περιφερόμενα μεσογειακά φύλα, τους Πελασγούς¹⁸. Δύο δήμοι

17. Η «Θεογονία» του Ησιόδου αποτελούσε ένα συστηματοποιημένο κατάλογο της θρησκευτικής μυθολογίας των προϊστορικών πληθυσμών. Σ' αυτόν τον κατάλογο εντοπίζεται η εξελικτική πορεία της εγχώριας προϊστορικής θρησκευτικότητας (βλ. Ησιόδου, «Έργα και Ημέραι» και στην «Θεογονία» η αναφορά στην ασπίδα του Ηρακλή). Για την καταγραφή του ο Ησιόδος βασίστηκε κυρίως στην προφορική παράδοση και τα μυθολογικά κατάλοιπα που διασώζονταν στις τελετουργίες της υπαίθρου. Αντιθέτως, στον Ηρόδοτο οι πληροφορίες για την προέλευση των θεοτήτων είναι συγκεχυμένες και αυτό οφείλεται στις διαφορετικές εκδοχές που έδινε κάθε περιοχή.

18. Πληροφορίες για τους Πελασγούς δίνονται κυρίως από τον Πausανία και τον Ηρόδοτο: *Pausanias Perieg., Graeciae descriptio Book 8, chapter 1, section 4, line 1*: [4] φασι δὲ Ἀρκάδες ὡς Πελασγὸς γένοιο ἐν τῇ γῆ ταύτῃ πρῶτος. εἰκὸς δὲ ἔχει τοῦ λόγου καὶ ἄλλους ὁμοῦ τῷ Πελασγῷ μηδὲ αὐτὸν Πελασγὸν γενέσθαι μόνον. ποίων γὰρ ἂν καὶ ἦρχεν ὁ Πελασγὸς ἀνθρώπων; μεγέθει μέντοι καὶ κατὰ ἀλκὴν καὶ κάλλος προεῖχεν ὁ Πελασγὸς καὶ γνώμην ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἦν, καὶ τούτων ἕνεκα αἰρεθῆναί μοι δοκεῖ βασιλεύειν ὑπ' αὐτῶν. πεποίηται δὲ καὶ Ἄσιφ τοιάδε ἐς αὐτόν: Ἄντιθεον δὲ Πελασγὸν ἐν ὑψικόμοισιν ὄρεσσι γαῖα μέλαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητῶν γένος εἴη. (Ἄσιος ἀγνωστὴ θέση) [5] Πελασγὸς δὲ βασιλεύσας τοῦτο μὲν ποιήσασθαι καλύβας ἐπένοησεν, ὡς μὴ ῥίγοῦν τε καὶ ἕσθαι τοὺς ἀνθρώπους μηδὲ ὑπὸ τοῦ καύματος ταλαιπωρεῖν: τοῦτο δὲ τοὺς χιτῶνας τοὺς ἐκ τῶν δερμάτων τῶν οἰῶν, οἷς καὶ νῦν περὶ τὴν Εὐβοίαν ἔτι χρώνται καὶ ἐν τῇ Φωκίδι ὁπόσοι βίου σπανίζουσι, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξευρών. καὶ δὴ καὶ τῶν φύλλων τὰ ἔτι χλωρὰ καὶ πόςας τε καὶ ῥίζας οὐδὲ ἐδωδίμους, ἀλλὰ καὶ ὀλεθρίους ἐνίας σπουμένους τοὺς ἀνθρώπους τούτων μὲν ἔπασεν ὁ Πελασγός: [6] ὁ δὲ τὸν καρπὸν τῶν δρυῶν οὐτι πού πασῶν, ἀλλὰ τὰς βαλάνους τῆς φηγοῦ τροφήν ἐξεῦρεν εἶναι. παρέμεινεν τε ἐνίοις ἐς τοσοῦτο ἀπὸ Πελασγοῦ τούτου ἢ διάπα, ὡς καὶ τὴν Πυθίαν,

στην Αττική, η Ελευσίνα και ο Τείθρας¹⁹ οριοθέτησαν με δύο θρησκευτικά κέντρα όπου λατρεύονταν η Δήμητρα Κόρη μια ευρύτερη περιοχική κτήσης. Ο μυθολογικός συσχετισμός της καταγωγής των ιδρυτών του Τείθρα και της Ελευσίνας²⁰ υποκρύπτει εκτός από τις κοινές καταβολές και κοινό θρησκευτικό υπόβαθρο. Κατά την εισροή αυτών των φύλων το αρχέτυπο της Δαν (*της Μπτέρας Γης*) αντικαταστάθηκε από τον Πελασγικό Δία. Κατά τις μεταβολές στα θρησκευτικά αρχέτυπα εισίχθησαν εκτός από την έννοια του ζεύγους και λατρευτικά μοτίβα με ρυθμική επανάληψη του εύηχου άσματος. Στο στάδιο αυτό έγινε η μετάβαση από τα ακραία τελετουργικά των κυνηγών με τις άναρθρες κραυγές στην εισαγωγή του λυρικού στοιχείου και των τελετουργικών γάμων. Τα αρχέγονα κατάλοιπα τελούνταν μέσω μυστών στις νυκτερινές μυστηριακές καταβάσεις στα άδυτα των ποταμών.

ήνικα Λακεδαιμονίοις γῆς τῆς Ἀρκάδων ἀπηγόρευεν ἄπτεσθαι, καὶ τότε εἶπεν τὰ ἔπη: πολλοὶ ἐν Ἀρκαδίῃ βαλανηφάγοι ἄνδρες ἔασιν, οἳ σ' ἀποκωλύσουσιν: ἐγὼ δέ τοι οὐ τι μεγαίρω. Πελασγοῦ δὲ βασιλεύοντος γενέσθαι καὶ τῇ χώρῃ Πελασγίαν φασὶν ὄνομα. Πausανίας, *Αρκαδικά* και Ηρόδοτος *Ιστορίαι*, βιβλίο Β' Ευτέρηη (251.1-265.1).

19. Κατά την μυθολογία, ο γιος του Πελασγού Πανδίοη Τείθρας, ήταν ο γενάρχης και ο ιδρυτής του ιστορικού δήμου. Στον πυρήνα αυτού του μύθου διεσώθησαν ιστορικά στοιχεία που ενσαρκώθηκαν σε μια φανταστική ηρωική μορφή με απώτερο σκοπό την εγγύηση της γαιοκτησίας της ομάδας. Τα στοιχεία αυτά σχετίζονταν επίσης με το ανιμιστικό υπόβαθρο που δημιουργήθηκε από τα απολιθώματα που αποκάλυπτε το ποτάμι, την έλευση των Πελασγικών φύλων στην Αττική, την ενασχόληση με την γεωργία, και την εισαγωγή στην λατρεία γονιμότητας της γης του Πελασγικού θεού Διός και της Δήμητρας.

20. Ο συγκερασμός των μυθολογικών παραλλαγών κυρίως στην περίπτωση του ιδρυτή των Ελευσινίων Μυστηρίων Ευμόλπου και της ίδρυσης της Ελευσίνας (ετυμολογικά ερμηνεύεται ως Έλευσις, ερχομός) υποκρύπτει μια μετακίνηση λαών από την Αφρική προς τον Ελλαδικό χώρο, μεταβολές στα θρησκευτικά αρχέτυπα (εισαγωγή της λατρείας της γονιμότητας με δυαδικό στοιχείο) καθώς και εισαγωγή λατρευτικών μοτίβων που πλαισιώνονταν από ρυθμική επανάληψη του εύηχου άσματος (εύ + μολπή). Το όνομα του Ευμόλπου έχει σχέση με την γλυκύτατη φωνή του, πράγμα που ταιριάζει και είναι προσόν για ένα ιεροφάντη όπως αυτός. Ο ετυμολογικός συσχετισμός του ονόματός του υποκρύπτει την μετάβαση από τα ακραία τελετουργικά των κυνηγών με τους ήχους και τις άναρθρες κραυγές στην εισαγωγή του λυρικού στοιχείου στην λατρεία. (Βλ. Graves Robert, *The Greek Myth*, Τόμος 1, Penguin Books 1960). Ο Εύμολπος κατά την μυθολογία ήταν γιος του Ποσειδώνα και γενάρχης του ιερατικού γένους των Ευμολπιδών. Κατά την παράδοση όταν ενηλικιώθηκε κατέφυγε από την Αιθιοπία στην Θράκη και από εκεί στην Ελευσίνα όπου ανέπτυξε φιλικούς δεσμούς. Μετά από χρόνια, ενώ ο Εύμολπος βασιλεύε στην Θράκη, οι Ελευσίνιοι άρχισαν πόλεμο με τους Αθηναίους. Τότε οι Ελευσίνιοι κάλεσαν σε βοήθεια τον Εύμολπο και αυτός προσέτρεξε με πολύ στρατό. Ο ηγεμόνας των Αθηναίων, ο Ερεχθέας σκότωσε τον Εύμολπο που ενταφιάστηκε στην Αθήνα. Τόσο οι Ελευσίνιοι όσο και οι Αθηναίοι κατά τους ιστορικούς χρόνους έδειχναν το «μνήμα» του (Πausανίας, Α 38,2). Υπάρχουν πολυάριθμες παραδόσεις για το πρόσωπο του Ευμόλπου. Σύμφωνα με μία από αυτές, ήταν γηγενής Ελευσίνιος βοσκός και στην Ελευσίνα συναντήθηκε με την θεά Δήμητρα, ενώ ορισμένοι υποστηρίζουν ότι αυτός ήταν και ο ιδρυτής των Ελευσινίων Μυστηρίων. Ο Εύμολπος εξάγγισε και τον Ηρακλή ενώ σε άλλη παράδοση υπάρχει συσχετισμός του με την επιβλεψη των μυσόμενων στα Μυστήρια και θεωρείται εγγονός του Τριπόλεμου.

Γοργόνες

Κατά τον Ησίοδο οι γοργόνες ήταν κόρες του Φόρκου και της Κητούς. Αυτές οι θεότητες σχετίζονταν με το νερό και στην λατρεία τους συνυπάρχουν: α. το νεολιθικό τριαδικό αρχέτυπο (βλ. ουρανός, γη, νερά) με υποκείμενο δυισμό (βλ. ζεύγος αθανάτων γοργόνων) και β. η λατρεία της γονιμότητας που εντοπίζεται στο μοτίβο της Γοργούς. Οι γοργόνες ήταν τρεις: Η Σθενώ (δύναμη) και η Ευρυάλη (πλατιά θάλασσα) ήταν αθάνατες. Η τρίτη η Γοργώ σήμαινε άγρια βλοσυρή βασίλισσα και προστάτιδα, στοιχεία που αργότερα αποδόθηκαν στην Αθηνά. Ήταν θνητή και συμβόλιζε την αρχή, την εξουσία και την ορμή της ανθρώπινης φύσης αλλά και την γονιμότητα αφού ήταν η πρώτη που άφησε απογόνους.

Από τον θάνατο της Μέδουσας από τον Περσέα γεννήθηκε ο Χρυσάορας και ο Πήγασος. Το επίθετο Χρυσάορας δόθηκε στους ιστορικούς χρόνους στον Δία και στην Άρτεμη ενώ το γοργόνειο δόθηκε στην Αθηνά. Τόσο η Άρτεμη όσο και η Αθηνά είχαν ως ιέρειες-θεραπευίδες τις μέλισσες, γεγονός που τις συνδέει εμμέσως πλην σαφώς με την γονιμότητα.

Φαίνεται ότι κατά τους ιστορικούς χρόνους εξαιτίας της εγκατάστασης νέων πληθυσμών στην περιοχή η υποκείμενη οφιολατρεία συμπεριλήφθηκε στην λατρεία της Γοργούς η οποία στην συνέχεια αντικαταστάθηκε στην ευρύτερη περιοχή από δύο θεότητες την Αρτέμιδα-την νεότερη πότνια θηρών και την Αθηνά.

Το θρησκευτικό αρχέτυπο των Τειθράσιων Γοργόνων

Οι Τειθράσιες γοργόνες αναφέρθηκαν στα αρχαία κείμενα μόνο δύο φορές μέσα σε διάστημα χιλίων τριακοσίων ετών. Για την ερμηνευτική προσέγγιση χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία από τα έργα του Αριστοφάνη, την «Θεογονία» του Ησίοδου και την στήλη με το θρησκευτικό ημερολόγιο του Τείθρα. Κατά τον 5ο αι. π.Χ. υπό το πρίσμα του θρησκευτικού συγκρητισμού αναμείχθηκαν τα παλαιότερα με τα νεότερα θρησκευτικά αρχέτυπα. Η επίσημη θρησκεία του Δωδεκάθεου συνυπήρχε με αρχαιότερες θρησκευτικές πρακτικές που δεν εναρμονίζονταν πάντα με τα νέα δεδομένα και εξακολουθούσαν να υφίστανται μόνο στον κύκλο των μυστών. Ο Αριστοφάνης αμφισβήτησε το θρησκευτικό πλαίσιο της εποχής, κατηγόρησε το θρησκευτικό εμπόριο και μετέτρεψε τα παρωχημένα θρησκευτικά σύμβολα σε κωμικά μοτίβα. Μέσα από τα κείμενά του εμφανίστηκαν για πρώτη φορά οι γραίες του Τείθρα και οι Τειθράσιες γοργόνες. Οι γοργόνες αναφέρθηκαν εκ παραδρομής από τον σατυρικό ποιητή σαν κάτι αυτονόητο που δεν ήθελε επεξήγηση. Περί τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. στον «Πλούτο» και στους «Βατράχους» του δηλώθηκε τόσο η αποστροφή του ποιητή για τις ζαρωμένες σαν ξερά σύκα γραίες του Τείθρα όσο και για τις Τειθράσιες γοργόνες. Και στις δύο περιπτώσεις οι αναφορές αν και γίνονταν υπό την μορφή

ασεισμών επί της ουσίας χρησιμοποιούνταν ως φόβητρο (μάλιστα ονόματα και περιγραφές προσώπων και τοπίων στα κείμενα ενδέχεται να μην ήταν φανταστικά αλλά να αναφέρονταν σε υπαρκτές θέσεις και ναούς δεδομένου ότι ταίριαζαν με θέσεις, λατρείες και ονόματα προσώπων από τον αρχαίο Τείθρα). Ακόμα και η αναφορά του συγκεκριμένου φρούτου που αποτελεί εγχώριο σύμβολο γονιμότητας ήδη από την Νεολιθική Περίοδο δεν φαίνεται να είναι τυχαία. Τον 2ο αι. μ.Χ. ο Πausanias πηγαίνοντας προς τις Αραφνίδες παρά την λεπτομερή αφήγηση δεν αναφέρθηκε καθόλου στον Τείθρα παρ' ότι περνούσε από εκεί. Συνακολούθως στα Αρκαδικά δήλωνε την αποστροφή του για τις τελετουργικές ωμοφαγίες βρεφών προς τιμήν του Λυκαίου Διός. Μετά από αυτή την πληροφορία είχε δηλώσει ότι δεν θα ξαναμιλούσε για τέτοιου είδους φαινόμενα. Τον 10ο αι. μ.Χ. στο Λεξικό του Σουίδα επανεμφανίζεται το όνομα των Τειθρασιών παρέχοντας άμεσες και έμμεσες πληροφορίες γι' αυτές και συσχετίζοντάς τες με την Ταρτησία Μύραινα. «...Γοργόνες Τειθράσιαι, ἔνθα αἱ Γοργόνες διέτριβον ἀπὸ Δήμου τε Ἄπικῆς πονηροῦ διαβάλλουσι δ' τὸν δῆμον τοῦτον κακοπράγματα...» (10ος αι. μ.Χ., Σουίδας).

Στον Πλούτο και στους Βατράχους του Αριστοφάνη δίνονται επίσης έμμεσες πληροφορίες για αιματηρές και αναίμακτες θυσίες και υπονοούμενα για ακραία τελετουργικά. «...τῶ νεφρῶ δέ σου αὐτοῖσιν ἐντέροισιν ἤματωμένω διασπάσσονται Γοργόνες Τειθράσιαι, /... κι οι Τειθράσιες Γοργόνες θα σου ξεσκίσουν τα ματωμένα νεφρά και τα έντερα». Αριστοφάνης, Βάτραχοι, στ. 475.

Ερμηνευτική προσέγγιση. Το όνομα και τα χαρακτηριστικά των Τειθρασιών γοργόνων παραπέμπουν σε άγριες χθόνιες οντότητες με μεγάλα δόντια. Η προέλευση του Τειθρασιού λατρευτικού αρχέτυπου των ιστορικών χρόνων ήταν διφυής. Στο αρχαιότερο στάδιο το εγχώριο νεολιθικό αρχέτυπο της λατρείας των νερών εξελικτικά συσχετίστηκε με την οφιολατρεία και τελικά απορροφήθηκε από την λατρεία του Διός. Η τελετουργική προσφορά τρυφερής σάρκας στους ωμψτές²¹, δίνονταν από τις μικτές ομάδες ως εγγύηση διατήρησης της ζωής. Αυτές οι διφυείς τελετές γίνονταν κατά τις συναθροίσεις στα ρείθρα με την χρήση αίματος και νερού. Στο πλαίσιο άσκησης της συμπαθητικής μαγείας χρησιμοποιούνταν μάσκες με ανάλογα χαρακτηριστικά, φίδια από την λατρεία της Γης (όπως αργότερα οι ιέρειες της

21. Ωμψτής ο ωμοφάγος. Στην *Ιλιάδα*, στον Σοφοκλή και στον Αισχύλο η λέξη χρησιμοποιούνταν ως θηλυκό και αναφέρονταν στην Έχιδνα (Έχιδνα ωμψτής) ενώ στον Ησίοδο χρησιμοποιούνταν για να εκφραστεί η αγριότητα κάποιου. Στην περίπτωση των αιματηρών θυσιών δεν γνωρίζουμε εάν η προσφορά της τρυφερής σάρκας από τις Τειθράσιες γοργόνες αφήνονταν προς βορά στο άβατο του ποταμού (οπότε σε αυτή την περίπτωση δικαιολογείται και ο συσχετισμός με την Ταρτησία Μύραινα στο λεξικό Σουίδα) ή αν θυσιάζονταν και τρώγονταν κατά το πρότυπο των θυσιών του Λυκαίου Διός.

*Δήμητρα*²²) και καυλιόδοντες από τις ανιμιστικές τελετές των κυνηγών κ.λπ.). Στο ενδιάμεσο στάδιο ισχυρές βορειοαφρικανικές ομάδες έπλευσαν κυρίως από την περιοχή που κατά τους ιστορικούς χρόνους ονομάστηκε Κυρρήνη και εισήλθαν στον Ελλαδικό χώρο μέσω της Κρήτης. Ιχνηλατώντας τους μύθους και την αρχαιοελληνική γραμματεία ως περιοχές προέλευσης θεωρούνταν η Τριπωνίδα λίμνη καθώς και οι μετέπειτα ιστορικές πόλεις της Κυρήνης Γραία και Γοργόνα. Οι λαοί αυτοί έφεραν μαζί τους θεότητες και σαμάνους με ανάλογες κομμώσεις και ενδυματολογικά χαρακτηριστικά. Κυρίαρχη θεότητα φαίνεται ότι ήταν η Γοργώ Μέδουσα²³. Από την συνένωση των εγχώριων νεολιθικών θεοτήτων με τις χθόνιες βορειοαφρικανικές θεότητες τύπου Μέδουσας οι οποίες επικράτησαν κατά την Χαλκοκρατία προήλθε το συγκρηπιστικό αρχέτυπο των Τειθρασίων²⁴.

Λατρεία: Η λατρεία διατηρώντας το ανιμιστικό πλαίσιο και τα τελετουργικά στοιχεία των εξευμενισμών και της συμπαθητικής μαγείας εκφράστηκε με μυστηριακές καταβάσεις στο ποτάμι. Τα αρχέγονα θρησκευτικά τελετουργικά τροποποιήθηκαν συντηρώντας αμετάβλητο τον αρχικό πυρήνα. Έτσι οι πρωτόγονες τελετές του αίματος διασώθηκαν στην λατρεία και στο μυστηριακό τελετουργικό του χθονίου Διός και της Δήμητρος Κόρης. Οι αρχέγονες χθόνιες θεότητες μετουσιώθηκαν σε ιέρειες των μικρών αγροτικών εορτών κατά τον μήνα Ελαφνβολιώνα (*κατά την τέλεση των μικτών τελετουργιών όπου εορτάζονταν το χθόνιο και με το κυνήγι*). Απόκρυφες τελετές με καταβολές στην Παλαιολιθική και Νεολιθική Περίοδο που κατά τους ιστορικούς χρόνους τελούνταν μεταξύ του Ανθεστηριώνα και του Ελαφνβολιώνα συνταίριαζαν κατάλοιπα από τις θορυβώδεις τελετές των κυνηγών για το ζύπνημα της φύσης και χθόνιες τελετές του αίματος.

Φαίνεται ότι αυτήν την περίοδο οι Τειθράσιες αποτελούσαν μια ομάδα ιερειών - μυστών (σε ηλικία γονιμότητας κατά το πρότυπο της γοργόνας-μέδουσας).

Το αρχέτυπο είχε μπηριαρχικό υπόβαθρο, ενδεχομένως σχετίζονταν με τον μη-νιαίο κύκλο ως απόδειξη της γονιμότητας και εκδηλώνονταν μέσω της εκστατικής μανίας των ιερουργών με ακραία τελετουργικά κατάλοιπα συμπαθητικής μαγείας.

22. Στην «Ελένη» του Ευριπίδη, στ. 1425-1432, γίνεται ταύτιση της Μεγάλης Μητέρας με την Δήμητρα και στην αναζήτηση της Περσεφόνης και έμμεσος συσχετισμός της εαρινής λατρείας της γονιμότητας με τις αναζητήσεις της Περσεφόνης σε πολύβουους ποταμούς –οι καταβάσεις και οι επικλήσεις, ο συσχετισμός της αναζήτησης με την Αρτεμη και την Αθηνά, τις Νύμφες και τον Δία (στ. 1440-1442), ο εξευμενισμός της θεάς γίνεται με τραγούδια και τύμπανα και φλογέρες.

23. Γοργώ, ή (γοργός), η Γοργώ, δηλ. η άγρια, η βλοσυρή (πρβλ. γοργός, σε Όμηρο), φίδι. Στις αρχαιότερες λατρείες η Μέδουσα σχετίζονταν με λατρείες του νερού (λατρεία των Ωκεανίδων). Στον Όμηρο επίσης ήταν θεότητα ή θεϊκή δύναμη και Διός τέρας *αίγιόχοιο*, λέγεται και για φίδι. Οι παρόχθιες περιοχές του Βαλανάρη αποτελούσαν το ιδανικότερο οικοσύστημα για τα ερπετά. Ήταν φυσικό οι μεγάλοι πληθυσμοί των φιδιών να αποτελούσαν θανάσιμο κίνδυνο για τους κατοίκους και ήταν αναγκαίος ο εξευμενισμός τους με προσφορές και θυσίες.

24. Θεότητες των όφρων.

Δεδομένης της εικόνας των Τειθρασιών που δίνει ο Αριστοφάνης υποδεικνύονται πρακτικές που ανάγονται σε νεολιθικές τελετές κυνηγών με γονιμικό υπόβαθρο καθώς και ανθρωποθυσίες ή ωμοφαγίες βρεφών που συσχείζονταν με λατρείες του Διός στο άβατο του ποταμού.

Γραίες

Ετυμολογικά το όνομα γραίες²⁵ παράγεται από το ρήμα εγείρω που σημαίνει σηκώνομαι. Ως πρωτογενές ετυμολογικό παράγωγο σημαίνει εκείνες που είναι πιο ψηλά. Ως δευτερογενές το όνομα γραίες σημαίνει γεραίες, οι κρατερές οι σεβάσμιες (*Πότινες*) που μυθολογικά ορίζονται ως κόρες της Μπτέρας Γης. Σύμφωνα με την «Θεογονία» (στ. 265-336) οι τρεις γραίες ήταν αθάνατες και αγέραστες²⁶. Κατά άλλο μύθο μόνο οι πρώτες δύο, η Πεμφρηδώ (*ετυμολογικά το λαμπερό μυαλό ή κατά τον Graves η σφήκα*) και η Εννώ (*η αιμοσταγής θεότητα του πολέμου κατά τον Όμηρο «πολίπορθον»*) ήταν αθάνατες. Ήταν μυθικές θεότητες που κατάγονταν από την Γαία, κόρες καλλιπάρειες, με άσπρα μαλλιά και μονόφθαλμες²⁷ (*λόγω καταγωγής συσχετίστηκαν άμεσα με το υγρό στοιχείο*).

Αποκωδικοποιώντας στοιχεία της Ησιόδειας Θεογονίας αντιλαμβανόμαστε ότι τέτοιου είδους θεότητες πρωτοεμφανίστηκαν κατά την περίοδο που οι πάγοι έλιωναν. Και ενώ οι εγκαταστάσεις στα πεδινά κατακλύζονταν από την θάλασσα, οι πληθυσμοί μετακινούνταν προς τα βουνά που ξεπρόβαλαν μέσα από το νερό. Αυτές οι εξέχουσες γαίες που εξασφάλιζαν την επιβίωσή τους θεωρήθηκαν θεότητες. Η λιθολατρεία ήταν το πλαίσιο στο οποίο εντάχθηκαν αυτές οι θεότητες που αποτέλεσαν θρησκευτικά σύμβολα των πολιτιστικά προηγμένων ομάδων. Τοιουτοτρόπως χρησιμοποιήθηκαν ως όρια και εγγυητές ελέγχου των περιοχών κτήσης και σχετίστηκαν με το γεωλογικό ανάγλυφο της περιοχής.

Στις παρόχθιες περιοχές του Βαλανάρη συνδέθηκαν με την εγχώρια λιθολατρεία κυρίως μεταξύ των λοφίσκων και των ρεμάτων σε θέσεις δηλαδή που αποτελούσαν περάσματα των κυνηγών, σημαντικές για την επιβίωση της ομάδας. Στο επόμενο στάδιο οι Γραίες εικονίστηκαν και σε μικρά λίθινα ειδώλια και αποτέλεσαν πρώιμη

25. Γραΐα, Ἴων. γραΐη, ἦ, Ἰ. 1. ηλικιωμένη γυναίκα, (βλ. *γεραία*), σε Ομήρου, «Οδύσσεια», Σοφοκλή και Ευριπίδη· γραΐαι δαίμονες, λέγεται για τις *Ευμενίδες*, σε Αισχύλο 2, ως επίθ. στις πλάγιες πτώσεις, φθαρμένος, μαραμένος, στον ίδιο, σε Ευριπίδη II. Γραΐαι, αἱ, κόρες του Φόρκυος και της Κητούς, με όμορφα πρόσωπα, αλλά γκρίζα μαλλιά ήδη από τη γέννησή τους, σε Ησιόδο και Αριστοφανε γραΐος, -α, -ον, συντηρ. αντί γεραίος, αρχαίος, ο σεβάσμιος παλιός, σε Τραγικούς.

26. Η Ησιόδεια άποψη στην νεοελληνική παράδοση απέμεινε ως ευχή ανιμιστικό κατάλοιπο της συμπαθητικής μαγείας «να ζήσεις σαν τα ψηλά βουνά».

27. Όπως τα βουνά με όμορφες χιονισμένες παρειές και ορατή μόνο την μια πλαγιά.

καλλιτεχνική έκφραση ενός πολιτισμού που προήλθε από την συνοίκηση πρωτογεωργών και κυνηγών.

Οι Γραιές γενεαλογικά σχετίζονταν με την Γαία, τις υποχθόνιες υδάτινες δυνάμεις και επιβίωσαν ως τροποποιημένα ανιμιστικά αρχέτυπα της λατρείας των βουνών και της βλάστησης έως τους ιστορικούς χρόνους.

Κατά την αναπαράσταση των αρχέτυπων, την τέλεση των μυστηρίων και την άσκηση της συμπαθητικής μαγείας φαίνεται ότι επιλέγονταν οι ηλικιωμένες γυναίκες. Η επιλογή σχετίζονταν με την εγχώρια λατρεία της μητέρας Γης που περιλάμβανε Πότινες των νερών της βλάστησης και των βράχων. Αυτές οι αιώνιες Πότινες αν και δεν αποσχίστηκαν από την αρχική λατρεία εξελικτικά τροποποιήθηκαν και συνδέθηκαν με εκείνη του νερού και συνακολούθως με την οφιολατρεία και την γοργονολατρεία. Η ένωση αυτή διατήρησε ως υπόβαθρο την λατρεία της Μητέρας Γης και σταδιακά μετουσιώθηκε στα τελετουργικά του Διός. Με αυτό τον τρόπο οι ιέρειες στις ανοιξιάτικες αγροτικές γιορτές του Τείθρα που σχετίζονταν με την βλάστηση ορίζονταν ως γραιές. *(Οι εαρινές εορτές του Τείθρα²⁸ ενδεχομένως να ήταν παλαιότερες των Ελευσινίων όπως εκείνες στην Φλύα).*

Οι γραιές του Τείθρα, προσωποποιημένα θρησκευτικά σύμβολα που είχαν ολοκληρώσει τον βιολογικό κύκλο της γονιμότητας και ενδεχομένως κατά το πρότυπο των Γραιών δεν είχαν απογόνους, τελούσαν τις αναίμακτες θυσίες. Έφερναν στα κάνιστρα το αρχέγονο σύμβολο της γονιμότητας, τους σπόρους και τα αποξηραμένα σύκα με τα οποία έντεχνα τις παρομοίασε ο Αριστοφάνης. Οι γεραιές συνλειουργοί με τις γοργόνες στα μυστήρια κατά τις νυχτερινές εαρινές καταβάσεις δρούσαν ως ζωντανά σύμβολα των αρχέγονων εγχώριων Πότινων, συμμετείχαν ως εγγυήτριες της συνέχειας του κύκλου της ζωής, ιερουργούσαν μέσω της αναίμακτης θυσίας και της συμπαθητικής μαγείας που θα εξασφάλιζε την επιβίωση του φυσικού πλούτου.

Συνοπτικά στην κοίτη του Βαλανάρη τα προϊστορικά λατρευτικά κατάλοιπα αναμείχθηκαν με διφυή θρησκευτικά στοιχεία των Πελασγών. Συντηρήθηκαν στα τελετουργικά με τις μάσκες ως την Περίοδο της Χαλκοκρατίας και τελικά συμπεριλήφθηκαν στις μυστηριακές αγροτικές λατρείες της Κλασικής περιόδου. Φαίνεται ότι στις εαρινές λατρείες του Διός χρησιμοποιήθηκαν αναχρονιστικές πρακτικές και ειδικεύεις ανθρωποθυσίες βρεφών που γίνονταν από τις Πότινες των νερών-γοργόνες κατά τις Μυστηριακές καταβάσεις στο ποτάμι. Οι λατρείες χαρακτηρίζονταν από άβατο, ήταν ολονύκτιες *(όπως και της Δήμητρας)* και οι ιέρειες ως άλλες μαινάδες φορούσαν προβιές *(κατάλοιπο από τις λατρείες των κυνηγών και της βλάστησης)* και κρατούσαν θύρσο και άλλα σύμβολα γονιμότητας της φύσης. Οι λατρείες αυτές τελούνταν μεταξύ του Ανθεστηριώνα και του Ελαφνηβολιώνα, όπου καλούσαν

28. Εορτές διαφορετικές από εκείνες του Δήμου της Διακρίας, William Smith, DCL, LL.D.: *Ένα λεξικό των ελληνικών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων*, John Murray, London, 1875.

την Μητέρα Γη να ξυπνήσει και να προσφέρει τροφή (*κυνήγι και σπόρους*). Κατά την Κλασική Περίοδο το νέο θρησκευτικό αρχέτυπο της γονιμότητας τυπικά μόνο αποσχίστηκε από τον ανιμισμό και εκφράστηκε με ανθρωπόμορφο ζεύγος, τελετουργικούς γάμους και μυστήρια.

Λατρεία της Δαν ως λατρεία του ζεύγους Διός και Δήμητρας

Μετά την έλευση των Πελασγικών φύλων και την χρήση ζώων και του ινίου στην καλλιέργεια, η μονοθεϊστική λατρεία της μητέρας Γης τροποποιήθηκε. Στο πλαίσιο του θρησκευτικού συγκρητισμού ο αρχικός ανιμιστικός πυρήνας συνενώθηκε με υποδεέστερες εγχώριες και εισαγόμενες θεότητες της γονιμότητας που ήρθαν από θαλάσσιους δρόμους του Βορρά. Εξελικτικά περί τα τέλη της δεύτερης χιλιετίας παγιώθηκε η λατρεία του θεϊκού ζεύγους και των τελετουργικών γάμων του Δία και Δήμητρας διατηρώντας πάντα το γονιμικό υπόβαθρο. Στην πραγματικότητα έγινε ανακύκλωση του αρχικού προτύπου. Η σχέση αυτή διαφαίνεται στις ομοιότητες των δύο λατρειών στα τελετουργικά και στα ονόματα των θεοτήτων με ετυμολογικό υπόστρωμα την λέξη Δαν δηλ. Γαία. (*Δίας και Ζεύς βλ. ζεύγνυμι και Δαμάτερ δηλ. μητέρα Γη*).

Η Λατρεία του Διός στα Εαρινά Τειθράσια Μυστήρια

Ο Καλλίμαχος, ο Απολλόδωρος (*Θεογονία*) και ο Πανσανίας συσχέτιζαν τον Δία τόσο με τις κόρες της Γαίας (*η οποία τον έσωσε από τον Κρόνο*) όσο και με τις διάφορες Νύμφες-Ωκεανίδες (*που ήταν θεότητες του νερού*). Στις θεογονίες των δύο πρώτων συγγραφέων το χτύπημα των δοράτων των Κουρητών παρέπεμπε σε λατρευτικές εκδηλώσεις κυνηγών μεταφέροντας προϊστορικά στοιχεία στον μύθο και κατ' επέκταση στην λατρεία.

Οι εαρινές εορτές ερμνεύονται ως μία γιορτή ενός αρχέγονου θεού-φιδιού ο οποίος αργότερα ταυτίστηκε με τον Δία σε μια υβριδική μορφή που αποτελούσε σύμβολο της γονιμότητας και συνλατρεύτηκε με υποδεέστερες θεότητες της βλάστησης και των νερών. Οι μυστηριακές αυτές λατρείες συμπεριλήφθησαν στην εαρινή χθόνια λατρεία του Μειλικίου Διός όπου ο θεός παριστάνονταν σαν φίδι.

Φαίνεται ότι αν και ήταν το πιο ισχυρό και διαχρονικό λατρευτικό αρχέτυπο που σχετίζονταν με την εγχώρια λατρεία της Γης δεν συμπεριλαμβάνονταν στην επίσημη και φανερή λατρεία του Διός και της Δήμητρος Κόρης. Σε τέτοιου είδους τελετές οι αιματηρές θυσίες τελούνταν από τις Τειθράσιες ιέρειες και οι αναίμακτες από τις Γραίες. Είναι σαφής ο συγκερασμός όλων των αρχαιότερων λατρειών στην λατρεία

του χθόνιου Δία και απαιτούσε όπως ακριβώς οι δαίμονες από τους προϊστορικούς κυνηγούς και τροφосуλλέκτες εξευμενισμούς και τελετές αίματος²⁹.

Οι τελετές αυτές σχετίζονταν και με την ιδιότητα του βροχοποιού Διός στα μυστήρια και τις επικλήσεις “ύε-κύε” και την γονιμοποίηση και καρποφορία (*Διάσια*) της γης. Τόσο η ιδιότητα του Διός ως χθόνιου όσο και ως βροχοποιού συσχείζονταν άμεσα με την ξηρασία και την λατρεία της γονιμότητας και απαιτούσε: απόκρυφο τελετουργικό με βαλανηφόρο κλαδί, άβατο³⁰ και ανθρωποθυσίες³¹. Η θρησκευτική αυτή πρακτική της Νοτιοανατολικής Μεσογείου, εισήχθη στην λατρεία του Διός με απόκρυφες τελετές (Παυσανίας, βιβλίον Η΄, *Αρκαδικά*, κεφ. 38, 7). Στις λατρείες αυτές συνυπήρχαν στοιχεία από όλες τις αρχαιότερες εγχώριες λατρείες με κοινό γονιμικό υπόβαθρο.

Δίας και Δήμητρα Κόρη.

Φθινοπωρινοί εορτασμοί των απαρκών

Κατά τον μήνα Βοηδρομιώνα, μήνα της τέλεσης των Ελευσινίων Μυστηρίων, τελούνταν σύμφωνα με την επιγραφή με το θρησκευτικό ημερολόγιο του Τείθρα η επίσημη και φανερή λατρεία του Διός.

Στην στήλη με το θρησκευτικό ημερολόγιο του Τείθρα που βρέθηκε περί τα 200μ. βόρεια της Εκκλησίας της Μεταμόρφωσης αναφέρονταν οι θυσίες προς τον

29. Σε άλλες επιγραφές του 4ου αι. π.Χ. αναφέρονται λατρείες στην Αθηνά, στον Χθόνιο Δία και στην Δήμητρα - Κόρη καθώς και στην λατρεία του Ηρακλή και του Δατύλου (SEG 24,151), λατρείες που στο σύνολό τους έχουν ως υπόστρωμα την οφιολατρεία.

30. Ανάλογες τελετές γίνονταν στο «άβατον» ιερό του Λυκαίου Διός (Παυσανίας, *Αρκαδικά*, 30, 2). Ξενοφώντα (*Κύρου Ανάβασις*, 1, 2, 10). Τα αρχαία Λύκαια πρέπει να τελούνταν την άνοιξη και το αργότερο περί τα μέσα Μαΐου. Παυσανίας, *Αρκαδικά*, κεφ. 2, 3: «*Λυκάων δὲ ἐπὶ τὸν βωμὸν τοῦ Λυκαίου Διὸς βρέφος ἤνεγκεν ἀνθρώπου καὶ ἔθυσσε τὸ βρέφος καὶ ἔσπεισεν ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τὸ αἷμα, καὶ αὐτὸν αὐτίκα ἐπὶ τῇ θυσίᾳ γενέσθαι λύκον φασὶν ἀντὶ ἀνθρώπου*».

31. «*Ἐπὶ τούτου τοῦ βωμοῦ τῷ Λυκαίῳ Διὶ θύουσιν ἐν ἀπορρήτῳ, πολυπραγμονῆσαι δὲ οὐ μοι τὰ ἐς τὴν θυσίαν ἡδύ ἦν, ἐχέτω δὲ ὡς ἔχει καὶ ὡς ἔσχεν ἐξ ἀρχῆς*» Παυσανίας, *Αρκαδικά*, κεφ. 38, 7.

Οι ανθρωποθυσίες στην λατρεία ήταν σύννηθες φαινόμενο στους Μίνωες. Ανασκαφή Yannis and Efi Sakellarakis, *Drama of Death in a Minoan Temple*, National Geographic, February 1981, p. 205ff, επίσης αναφορές για θυσίες πρωτότοκων στον Βαάλ από τους Χαναανίτες στην νοτιοανατολική Μεσόγειο, βλ. A. Hedner, *Nouveaux Textes Alphabetiques de Ras Shamra*, Ugarit VII, Paris, 1978, pp. 31-33, και στην Παλαιά Διαθήκη στο βιβλίο Γένεση. Οι Ventris και Chadwick (*Documents in Mycenaean Greek*, p. 463), αναφέρουν θυσίες γυναικών σε θεούς όπως ο Δίας και η Πότνια Αθηνά. Οι ανθρωποθυσίες συνεχίζονταν μέχρι τον 3ο αι. μ.Χ. σύμφωνα με αναφορές στους: Θεόφραστο, Πορφύριο («Περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων» 2,27), Ηρόδοτος 7, 197, Πλάτωνος, *Μίνως*, 315c. Πλάτωνος, *Πολιτεία*. Επίσης ανάλογες αναφορές έχουν γίνει και από τους αρχαιολόγους A.J.B. Wace στις Μυκίνες, C. Blegen στην Πρόσυμνα, Volgraff στο Άργος, A. Person στα Δενδρά, E. Πρωτονοταρίου στην Καζάρμα.

Δία. Τόσο τα προθύματα³² που σχετίζονταν με τις “απαρχές” όσο και η προσφορά «γαλαθηνού χοίρου»³³ συνδέουν άμεσα τις αρχέγονες μυστηριακές λατρείες της γοιμότητας της γης με την χθόνια πλευρά του Διός. Στην λατρεία αυτή διαφαίνονταν η σχέση με την Ελευσίνα και την λατρεία της Δήμητρος Κόρης (SEG 24, 542). Δεδομένης της προσφοράς των απαρχών και του χοίρου η συν-λατρεία των δύο θεών φέρει συγκρηπιστικά στοιχεία με την εγχώρια προελληνική λατρεία της μητέρας Γης και χθόνια τελετουργικά κατά το πρότυπο των Διασίων.

Φαίνεται ότι στους ιερούς γάμους του Διός και της Δήμητρας η λατρεία τελούνταν δημόσια για τον λαό ενώ απόκρυφα αρχέγονα τελετουργικά τελούνταν από μύστες σε άβατο, ενδεχομένως στο ποτάμι.

Ιερά Άλωσ

Στην επιγραφή με το ψήφισμα των Τειθρασίων για την ενοικίαση δημόσιου αγρού στον Ξάνθιππο δίνονται πληροφορίες που προσδιορίζουν το θρησκευτικό κέντρο του Τείθρα γύρω από την περιοχή που βρίσκεται σήμερα η εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα. Εκεί κοντά στο Ηράκλειον και στο ηρώο του Δατύλου φαίνεται ότι υπήρχε και ο ναός του Διός. Πολύ κοντά ανασκάφηκε ένας πρότυπος μικρός αγρός με ιδιότυπο σύστημα εσωτερικής ανακύκλωσης της υγρασίας³⁴. Φτιάχτηκε σύμφωνα με τις αρχές της οικονομίας των υδάτινων πόρων, της αρχιτεκτονικής τοπίου, της εργονομίας του χώρου. Ως πρότυπο πρόβαλλε συγκεκριμένες γεωργικές πρακτικές. Στο κέντρο υπήρχε επιμήκης τετράπλευρος λάκκος με πολύ παχύ στρώμα λιπαρής καύσης και προσφορές. Ενδεχομένως να επρόκειτο για βωμό χθόνιας λατρείας (*εσχάρα*). Στην άκρη πάνω σε επίπεδο πλάτωμα υπήρχε ευρύς λάκκος. Στον πυθμένα ενός από τα ‘αγροτικά ορύγματα’ βρέθηκε νόμισμα του 4ου αι. π.Χ. με τον Τριπόλεμο³⁵ που συνδέεται με τα Ελευσίνια Μυστήρια και το εμπόριο της γιορτής³⁶.

32. Προσφορές.

33. Κατά τον μήνα Βοηδρομιώνα στην δημόσια λατρεία του Διός προσφέρονταν χοίρος γαλαθηνός δηλ. νεογέννητος αντί για θρέφος.

34. Αποτελούνταν από αγροτικά ορύγματα που κατασκευάστηκαν με την τεχνική που συμβατικά ονομάζεται «σάντουιτς». Με αυτό τον τρόπο, εξασφαλιζονταν ο αερισμός των ριζών, η συγκράτηση των θρεπτικών συστατικών και της υγρασίας στον αγρό τουλάχιστον ένα μήνα επιπλέον δεδομένου ότι επιστρωμένο κονίαμα εμποδίζει την εξάτμιση του νερού. Όλα αυτά τα αγροτικά ορύγματα είχαν σαφή χωροταξική διάταξη, με μικρές υπόγειες διόδους διέλευσης του νερού και προσανατολισμό ανατολικά προς δυτικά ώστε το φως του ήλιου να φωτίζει στο κατώτερο επίπεδο μέρος του φυτού κατά το μεγαλύτερο διάστημα της ημέρας.

35. Η Δήμητρα δίδαξε στους γιους του Κελεού, Τριπόλεμο, Διοκλή και Εύμολπο να τελούν τα Ελευσίνια Μυστήρια.

36. Το χάλκινο νόμισμα του 4ου αι. π.Χ. που βρέθηκε μέσα στα ‘αγροτικά ορύγματα’ σε έκταση που γεινιάζε με το αρχαίο θρησκευτικό κέντρο υποδεικνύει δεσμούς με εκείνο της Ελευσίνας.

Ο αγρός γειννίαζε με τους ναούς και τις θέσεις που αναφέρονται ηρωλατρείες. Δεδομένων των ιδιαιτεροτήτων της λατρείας Δήμητρος–Κόρης και τηρουμένων των αναλογιών ο πρότυπος αγρός θα μπορούσε να είναι ηρώο προς τιμή του Τριπόλεμου ή ιερά άλως για την διάδοση των γεωργικών πρακτικών.

Η Νεολιθική λατρεία της μητέρας Γης μεταστοιχειώθηκε στην λατρεία του Διός Σωτήρος και της Δήμητρος–Κόρης. Και οι δύο τύποι λατρειών χρησιμοποιήσαν στα τελετουργικά τους αγροτικές πρακτικές για να μεταδώσουν την αγροτική γνώση. Στην νεολιθική περίοδο η τελετουργική κάλυψη των σπόρων από μάζες άψητου πηλού ευνοούσε την βλάστησή τους σε μια εποχή που οι δυνατότητες για συστηματική καλλιέργεια ήταν άγνωστες. Με αυτό τον τρόπο οι γεωργικές πρακτικές παγιώθηκαν στο συλλογικό ασυνείδητο. Στην συνέχεια για τον ίδιο λόγο εντάχθηκαν στο λατρευτικό υπόστρωμα της Γονιμότητας τα ιερά Αλώνια.

Χθόνια λατρεία του Ηρακλή

Το ιερό του Ηρακλή δεν έχει ακόμα ταυτιστεί με βεβαιότητα και οι επιγραφικές μαρτυρίες δεν δίνουν σαφείς πληροφορίες. Η μυθολογική σχέση του με την Έχιδνα (Ηρόδοτος, 3, σ. 108) και η γονιμοποίησή της από αυτόν υποδεικνύει χθόνια λατρεία με βασικό θρησκευτικό υπόστρωμα την οφιολατρεία. Ο συσχετισμός με την λατρεία του Διός και της Αθηνάς είναι φανερός. Ως χθόνια θεότητα φαίνεται ότι λατρεύονταν με προσφορές οι οποίες απορρίπτονταν σε ιερό φρέαρ που βρίσκονταν εντός της περιοχής του θρησκευτικού κέντρου του Τείθρα.

Λατρεία της Ίσιδας και του Όσιρι

Η ανακύκλωση του αρχέτυπου εμφανίστηκε και στο ζεύγος Ίσιδος³⁷ Σωτήρος και Σεράπιδος³⁸.

Στην μια όψη του νομίσματος διακρίνονταν μέσα σε τετράπλευρο πλαίσιο τα γράμματα ΕΛΕΥ και ένα γουρουνάκι ενώ στην άλλη όψη εικονίζονταν καθιστός ο Τριπόλεμος ανάμεσα σε φίδια. Το νόμισμα αυτό ανήκει σε Ελευσινιακή σειρά του Αθηναϊκού νομισματοκοπείου, η οποία συνδέεται με τα Ελευσίνια Μυστήρια και το εμπόριο της γιορτής, βλ. Π. Αγαλλοπούλου, *Νομίσματα από τις ανασκαφές του Ωρωπού, Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*, Β' ΕΠΚΑ, 2003.

37. Η Ίσις, είναι η θεά Εσέτ ή Έσε. Οι Έλληνες την εξομοίωσαν άλλοτε με την Δήμητρα, άλλοτε με την Ήρα ή την Σελήνη, ακόμα και με την Αφροδίτη, συγχέοντας την Ίσιδα με την Άθωρ. Αρχικά ήταν πολύ μικρή θεότητα του Δέλτα του Νείλου.

38. Κατά την βασιλεία του Πτολεμαίου του Σωτήρα (305-283 π.Χ.) έγινε προσπάθεια να ενοποιηθεί η αιγυπτιακή θρησκεία με την θρησκεία των Ελλήνων κυβερνητών (θρησκευτικός συγκρητισμός). Οι Έλληνες έδειχναν ελάχιστο σεβασμό σε θεότητες με κεφαλή ζώου και έτσι επελέγη ένα ανθρωπομορφικό είδωλο, το οποίο ανακηρύχτηκε αντίστοιχη θεότητα με τον Άπι. Ο Άσερ-Χάπι, δηλ. Όσιρις-Άπις ή Σέραπις θεωρήθηκε πως ήταν η πλήρης μορφή του Όσιρι και όχι απλώς η ζωική του δύναμη - Κα.

Κατά μία εκδοχή η Ίσιδα ως μητέρα θεά δίδαξε τον Όσιρι³⁹ την πρακτική της καλλιέργειας⁴⁰. Το ιερόγλυφο της Ίσιδας σήμαινε «θηλυκό της σάρκας», δηλαδή θνητή φύση και πριν τους τελετουργικούς γάμους έφερε στοιχεία παρθενόγενεσης όπως η Γαία. Ο Πλούταρχος την ερμήνευε ως γνώση⁴¹. Ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. η λατρεία της Ίσιδας εισήλθε στον Ελλαδικό χώρο⁴². Η θεότητα απεικονίστηκε ως δέσποινα πεπλοφόρος με τελετουργικό κόμπο του ιματίου κάτω από το στήθος, σείστρο στο δεξί χέρι, λατρευτικό δοχείο στο αριστερό και λατρεύονταν με άσματα και προσφορές.

Σύμφωνα με επιγραφική μαρτυρία (EM13342) από τον 1ο αι π.Χ. κοντά στον ναό του Σωτήρος Διός υπήρχε ο ναός της Ίσιδος Σωτήρος και του Σεράπιδος. Φαίνεται ότι η νέα λατρεία εισήχθη στον Τείθρα μεταξύ του 3ου και του 1ου αι. π.Χ. Δεν γνωρίζουμε αν πρόκειται για αντικατάσταση της λατρείας της Δήμητρας και του Χθονίου Διός ή για παράλληλη λατρεία. Ενδέχεται η λατρεία να γίνονταν όπως στο Σεράπειο της Δήλου και τα τελετουργικά να τελούνταν από σκλάβους και απελεύθερους⁴³.

Στην επιγραφή αναφέρονταν οι κανόνες λειτουργίας του ναού και μια στοά⁴⁴ (EM 13342). Ο συσχετισμός των πληροφοριών που δίνει η επιγραφή με τις αναφορές του Ηρόδοτου για την Ίσιδα υποδεικνύει ότι η λατρεία μεταφέρθηκε αυτούσια από την Αίγυπτο. Επιλέχθηκε ως θέση του ναού της μια παρόχθια περιοχή σύμφωνα με την Αιγυπτιακή παράδοση και διατηρήθηκαν βασικά χαρακτηριστικά της Αιγυπτιακής θεολογίας όπως το «άβατο». Δεν γνωρίζουμε αν στην επιγραφική μαρτυρία με την λέξη «άβατο»⁴⁵ εννοούνταν οι μυστηριακές καταβάσεις των μυημένων στο

39. Ο Όσιρις, -αρχαιοελληνική μεταγραφή του Ουεζίρ, εξομοιώθηκε κυρίως με τον Διόνυσο και τον Άδη. Όντας αρχικά θεός των νεκρών, της φύσης, της βλάστησης, που πεθαίνει κατά τον θερισμό και ξαναγεννιέται όταν φυτρώνει ο σπόρος. Ωραιότερος και ψηλότερος από όλους ο μελαχρινός, όπως περιγράφεται, Όσιρις, διαδέχθηκε τον πατέρα του Γκεμπ αναγορεύοντας ως βασίλισσα την αδελφή του Ίσιδα. Πρώτο μέτρο ήταν η κατάργηση της ανθρωποφαγίας, η μεταβολή του νομαδικού βίου και η μόνιμη εγκατάσταση, όπως και η εκπαίδευση στην τέχνη της κατασκευής γεωργικών εργαλείων για την καλλιέργεια της γης και την παραγωγή σιταριού και σταφυλιών.

40. Βάσει άλλης εκδοχής του μύθου ως μητέρα θεά ήταν εκείνη που δίδαξε τον Όσιρι την πρακτική της καλλιέργειας. Βλ. Ions Veronica 1968, 56.

41. Σε αυτή την περίπτωση υπάρχουν έμμεσοι συσχετισμοί με την Αιγυπτιακή οφιολατρεία.

42. Η λατρεία καθιερώθηκε κυρίως στην Αττική και στην Μαγνησία.

43. EM 13342. Σύμφωνα με την επιγραφική μαρτυρία ο «Δημόφιλος Διονυσίου Σουნიεύς... ο και Δάφνος βαστάζων τον ηγεμόνα τους κανκέλλους Ίσιδι ανέθηκεν». J.J Pollit, *The Egyptian gods in Attica, some epigraphical evidence*.

44. Δεν δίνονται πληροφορίες αν η στοά ήταν στεγασμένος χώρος με κίονες ή αν ήταν χωριστό οικοδόμημα που αποτελούσε μέρος του ναού ή αποθήκη σιτηρών (σε Αριστοφάνη) ούτε αν γίνονταν μέσα σε αυτήν καταβάσεις.

45. ἄ-βάτος, -ον, επίσης -η, -ον (βαίνω), I. 1. ἀπάτιος, αδιάβατος, ἀπαραβίαστος, ἀπροσπέλαστος, λέγεται για βουνά, σε Ηρόδοτο, Σοφοκλή κ.λπ.· λέγεται για ποτάμια, αδιάβατος, μη προσπε-

ποτάμι ή σε ιερή κρύπτη. Οι αυστηροί κανόνες λειτουργίας του ναού και η χρήση του ρηματικού τύπου «ζακορεύειν»⁴⁶ υποδεικνύουν συστηματική λειτουργία ενός ναού που αποτελούσε σημείο αναφοράς για την ευρύτερη περιοχή (βλ. *αναθέτες ναού*).

Αργότερα στην ίδια περιοχή που είχαν κτιστεί οι ναοί του Διός Σωτήρος και της Ίσιδας Σωτήρας κτίστηκε ως νέο κέντρο η εκκλησία της Μεταμόρφωσης του Σωτήρα για να εξαφανίσει ειδικείς λατρείες που ενδεχομένως διεσώθησαν έως και τον 10ο αι. μ.Χ. (*Σουίδας*) και να συγκεντρώσει τον πληθυσμό γύρω από ένα κοινό αγροτικό κέντρο. Είναι σαφές τόσο από το κοινό υπόστρωμα των αγροτικών εορτών της γονιμότητας όσο και από τα ονόματα των θεοτήτων με την επωνυμία «Σωτήρ» ότι ο λατρευτικός πυρήνας αν και παρέμενε αναλλοίωτος για χιλιετίες ταυτοχρόνως μετουσιώνονταν και αναπροσαρμόζονταν σε φαινομενικά νέες λατρείες.

λάσιμος, σε Ξενοφώντα 2. επίσης χρησιμοποιείται για ιερούς χώρους, άβατος, όπως το ἄθικτος, σε Σοφοκλή· μεταφ., αγνός, αμόλυντος, στην επιγραφή (EM 13342) προειδοποιούνται οι πιστοί ότι όποιος παραβεί τους κανόνες λειτουργίας του ναού θα τιμωρηθεί.

46. Ζάκορος, ο υπηρέτης του ναού, ο νεωκόρος-ζακορεύειν, είναι η υπηρεσία που προσφέρει κάποιος στον ναό.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ ΑΡΧΕΤΥΠΑ ΣΤΟΝ ΤΕΙΘΡΑ

ΑΝΙΜΙΣΜΟΣ Λατρεία των κυνηγών – Μεσολιθική & Νεολιθική Περίοδος
 |
 ΓΑΙΑ (ΜΗΤΕΡΑ ΓΗ) Συγκερασμός των λατρειών αυτόχθονων & των Πελασγικών
 φύλων.

ΔΑ+ΜΑΤΕΡ

Νεολιθική Περίοδος: Μεταβατικό στάδιο από τον
 Πρωτογενή ανιμισμό στην απεικόνιση των
 φυσικών στοιχείων (περί το 6.000 π.Χ.)
 Τελική Νεολιθική Περίοδος-Χαλκοκρατία:
 Εξέλιξη της λατρείας της μητέρας Γης
 και συσχετισμός της
 γονιμότητας της φύσης, του ανθρώπου,
 και της οφιολατρείας. Θεές των Όφρων
 Ιστορικοί χρόνοι: Αποσχισθέντες κλάδοι και
 θεότητες με κοινό θρησκευτικό υπόβαθρο της
 λατρείας της Γονιμότητας

|
 ΓΡΑΙΕΣ ΓΟΡΓΟΝΕΣ & ΩΚΕΑΝΙΔΕΣ

Ωκεανίδες – τέλεση μυστηρίων σε υδάτινο πλαίσιο-ποτάμι
 Γραίες – Δαίμονες αθάνατοι χθόνιοι
 Γοργόνες – Δαίμονες θνητοί
 Δίας-(Δαν-γη) – μείζη οφιολατρείας & Διαπολιτισμικής
 Πελασγικής λατρείας της γονιμότητας
 Πότνιες-γραίες & γοργόνες – δαίμονες & ιέρειες
 Συγκρητιστικά αρχέτυπα
 της λατρείας της γονιμότητας
 Δήμητρα (Δα+μάτερ)

ΑΡΧΕΓΟΝΕΣ ΛΑΤΡΕΙΕΣ

Ανοιξιάτικες λατρείες – μεταξύ του Ανθεστηριώνα και Ελαφνοβλιώνα
 Διός-(Δαν-Γη) Χθονίου με την μορφή όφν-οφιολατρεία
 Αγροτικά μυστήρια & αρχέγονα
 τελετουργικά κατάλοιπα με
 τελετές πρόκλησης γονιμότητας της
 γης, ικεσίες, επικλήσεις & προσφορές
 αποξηραμένων καρπών

από γραίες σεβάσιμες
(σύμβολα πότιων-θεοτήτων)
 & τελετές αίματος ενδεχομένως
 ανθρωποθυσίες νεογέννητων
 από γοργόνες
(σύμβολα της θνητής φύσης)

Φθινοπωρινές λατρείες – *κατά τον Βοηδρομιώνα*
 Διός-(Δαν-Γη) Σωτήρος
 ΔΗΜΗΤΡΟΣ ΚΟΡΗΣ Αγροτικά μυστήρια & αρχέγονα
 τελετουργικά κατάλοιπα με
 ευχαριστήριες τελετές για την
 γονιμότητα της γης,
 ικεσίες, επικλήσεις & προσφορές
 φρέσκων καρπών –απαρχές και
 αιματηρές θυσίες νεογέννητου χοίρου

ΔΗΜΗΤΡΟΣ ΚΟΡΗΣ

ΤΡΙΠΤΟΛΕΜΟΣ – εισαγωγή εύηχων ασμάτων κατά τα μυστήρια

ΑΛΛΕΣ ΣΥΝΑΦΕΙΣ ΛΑΤΡΕΙΕΣ

ΗΡΑΚΛΗΣ *με λατρευτικό προφίλ που σχετίζεται με την*
 ΟΦΙΟΛΑΤΡΕΙΑ & ΛΙΘΟΛΑΤΡΕΙΑ

ΑΘΗΝΑ *με λανθάνουσα ΟΦΙΟΛΑΤΡΕΙΑ-*
 ΓΟΡΓΟΝΟΛΑΤΡΕΙΑ

και λατρεία της ΜΗΤΕΡΑΣ ΓΗΣ λόγω του
συσχετισμού με τον ΔΙΑ(ΔΑΝ-ΓΗ)

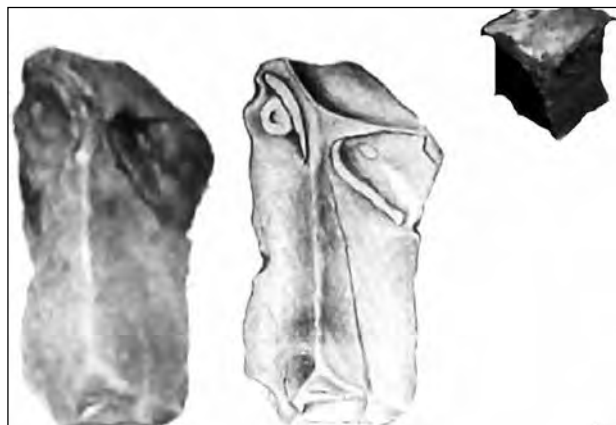
ΗΡΩΟΛΑΤΡΕΙΑ *στοιχεία ηρωολατρείας συσχετιζόμενα με την*
 ΔΑΤΥΛΟΣ *κατανομή του πλούτου ως απόρροια της*

ΤΡΙΠΤΟΛΕΜΟΣ *γονιμότητας γης.*

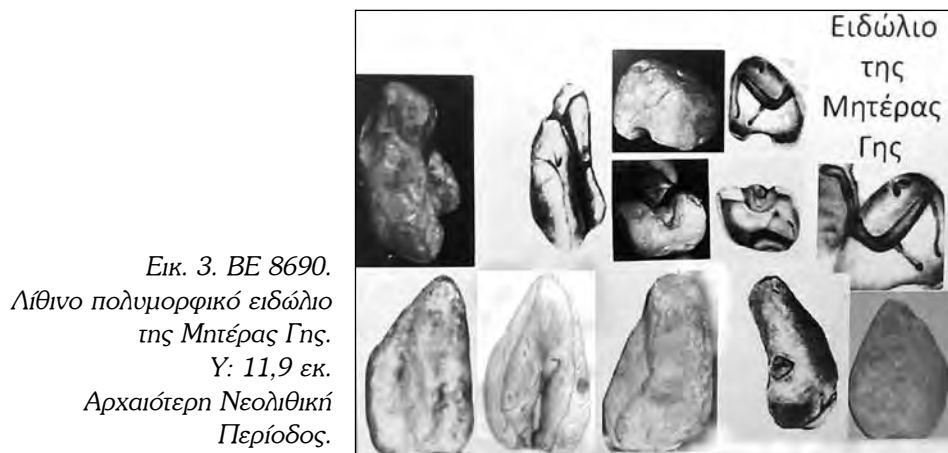
Summary

During the Neolithic period the entire area near the estuary was inhabited by small groups of fishermen and hunter-gatherers. These groups use small rocky outcrops protected from the river and streams overflowing to build their settlements. It seems that hunter groups from as early as the Earliest Neolithic period, started living together with groups of early farmers, thus creating small social subgroups characterized by intercultural diffusion. The transition from hunter animism to the early farmers cult of the self born Mother Earth and later on the attachment of a cult associated with the concept of the couple indicate the influx of cultural elements deriving from incoming farmer groups. Later new cultural elements originating mainly from the Eastern Mediterranean, which were probably imported by means of maritime routes, changed the original religious structure and created the basis for the modification of Mother Earth's fertility cult. The local Neolithic archetypal water cult, was eventually related to the cult of snakes. Double natured ceremonies involving blood and water were performed on river banks. Subsequently, the arrival of more farmer groups caused the merging of local deities with chthonic North African deities of the Medusa type, a development through which the syncretic archetype of the Teithrasian Gorgons was created. During the Iron Age were transformed to Gorgons and Graeae and were preserved as priestesses of minor rural festivals. During the Classical Period, the new religious archetype of fertility dismissed animism and was expressed by a divine anthropomorphic pair, ritual marriages and mysteries. The ancient monotheistic background of Mother Earth seems to have been transformed into the pair of Zeus and Demeter. In the spring mysteries, the cults of Zeus featured night-long katabaseis associated with blood sacrifices and sympathetic magic for the survival of nature. Later the holy couple of Zeus and Demeter worshiped as Isis and Osiris.

Εικ. 1. BE 8711
και BE 8712.
Οι δύο ειδωλιόσχημοι
εκδορείς ανήκουν στον
Πρόδρομο τύπο των Πικερμι-
κών ειδωλίων.
Υ: 14 εκ. και 12 εκ. αντιστοίχως.
Αρχαιότερη Νεολιθική
Περίοδος.

Εικ. 2. BE 8809.
Λίθινο ειδώλιο Γραίας,
Πότνιας των βουνών
και της βλάστησης.
Η Ησιόδεια Θεογονία
συσχετίζει τις μονόφθαλμες
θεότητες με την λατρεία της
Μητέρας Γης.
Υ: 9 εκ.
Αρχαιότερη Νεολιθική
Περίοδος.

Εικ. 3. BE 8690.
Λίθινο πολυμορφικό ειδώλιο
της Μητέρας Γης.
Υ: 11,9 εκ.
Αρχαιότερη Νεολιθική
Περίοδος.

Βιβλιογραφία – Πηγές

- Αισχύλου, *Ευμενίδες*.
 Αριστοφάνη, *Πλούτος και Βάτραχοι*.
 ΑΔ 1927-1928
 ΑΔ 60, 2005
 ΑΔ 2013, ΑΔ 2014, ΑΔ 2015, ΑΔ 2016, ΑΔ 2017
 Ανδρειαίος Α., *Η Παλαιολιθική στην Μάνη*, 1980.
 Ανδρειαίος Α., *Μειο-πλειοκαινολιθικά χειροτεχνικά συστήματα του Αιγαίου*, 1983.
 Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς, *Ρωμαϊκή Αρχαιολογία*.
 Ε. Μ. Πετροπουλάκου-Ε. Πεντάζος, *Απτική, Οικιστικά στοιχεία-πρώτη έκθεση*, Αθήνα 1973.
 Ευρυπίδη, *Ελένη*.
 Ηροδότου, *Ιστορία Α΄ και Β΄*.
 Ησιόδου, *Θεογονία και Έργα και Ημέραι*.
 Ιωάννης Τραυλός, *Bildlexikon zur Topografie des antiken Attika*, 1988.
 Ξενοφώντα, *Κύρου Ανάβασις*.
 Ομήρου, *Ιλιάδα και Οδύσσεια*.
 Πausanία, *Απτικά και Αρκαδικά*.
 Πλάτωνα, *Μίνως και Πολιτεία*.
 Παπαθανασίου Κωνσταντίνα, *Λάας Τεμένιος, Αρχαία και σύγχρονα Λατομεία – Μεταλλεία – Λιγνιτορυχεία στην ΝΑ. Απτική*, ΕΚΤΠ, 2019.
 Στέφανος Βυζάντιος, «Εθνικών», Stephanus (Byzantius), Στράβων, *Γεωγραφικά*, Βιβλίο Ε΄.
 Adams Walter Marsham, *Αίγυπτος, θεοί και μυστήρια*, «Ίαμβλικός», Αθήνα 1989.
 Behred, D., *Attische Pachturkunden, Ein Beitrag zur Beschreibung der μίσθωσις nach griechischen Inschriften*, München, σελ. 77, 1970.
 Budge Wallis E. A., *The Egyptian Book of the Dead: The Papyrus of Ani*, Dover Publications, Minneola, New York 1967.
 Curtius E. - Kaupert, Johann A., *Karten Von Attica*, BL. XII, Berlin, 1895-1903.
 Charles Anton, *Classical Dictionar, The principal proper names, ancient authors of the Greeks and Romans*, N. York, 1841.
 Dictionnaire Portatif de Mythologie, pour l'intelligence, des poetes, de l'histoire-fabuleuse, des monumens historiques, de bas reliefs, des Tableux & C Paris, MDCCLXV.
 E. Vanderpool, An Athenian Decree in Phocian Stiris, *AAA* 4 1971, 75-76.
 H.G. Liddell & R. Scott, *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, εκδ. Πελεκάνος 2007.
 Henry Parker Cokkesley, *The Plutus of Aristophanes, from the text of Dindorf critical and explanatory remarks*, B.A., London, MDCCCXXXIV.
Hesperia 31, E. Vanderpool, Some Attic Inscriptions, pp. 401-403, 1962.
Hesperia 34, J.J. Pollit, pp. 125-130, 1965.
Hesperia 35, (SEG XXIII 96, National Museum, no 2366, SEG XXIII 143, SEG XXIII 144, SEG XXIII 145, SEG XXIII 150), 1966.
Hesperia 36 (1967), Benjamin D. Meritt, Greek Inscriptions, p. 231.
Hesperia 35 (1966) E. Vanderpool, Some Attic Inscriptions, pp. 274-283, 1966.

- Hope-Simpson R., Dickinson H. A. *Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age*, Vol. I, The mainland and islands (*SIMA* 52), Göteborg 1979.
- Mario Benzi, *Ceramica Micenea in Attica*, Milano 1975.
- Milchhoefer, Text III-VI (1889), *AM* 12 (1887) 305.
- Mountjoy P.A., *Regional Mycenaean Decorated Pottery*, I-II, Randhen/Westphalia, 1999.
- Π. Αγαλλοπούλου, *Νομίματα από τις ανασκαφές του Ωρωπού, Από τα Μεσόγεια στον Αργοσαρωνικό*, Β' ΕΠΚΑ, 2003.
- Papazarkadas, N., Four Attic deme documents revisited, *ZPE* 159,155-177 (Teithras: 155-156), 2007.
- Papazarkadas, N., *Sacred and public Land in Ancient Athens*, Oxford University Press, 137, 2011.
- Pollit, J.J., Inscriptions from Teithras, *Hesperia* 30, 293-298.
- Pollit J.J., Fragment of a sacred calendar and other inscriptions from the Attic deme of Teithras, *BCH* 80 (1956) 246-247. *BCH* 81 (1957) 516-519. *BCH* 82 (1958) 681. *AJA* 61 (1957) 281-285.
- R. Ginouves, *Balaneutike: Recherches sur le bain dans l'antiquité grecque*. Paris 1962.
- Santo Privitera, *Principi, Pelasgi e pescatori*, Atene-Paestum 2013.
- Suidae Lexicon Graece & Latine Tomus III, T. Mitchell, *The frogs of Aristophanes with notes, critical and explanatory*, Cambridge John Murray, London MDCCCXXXIX.
- Walter Burkert, *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. Trans. Peter Bing. Berkeley: University of California. 1983.
- William Smith, DCL, LL.D.: *Ένα λεξικό των ελληνικών και ρωμαϊκών αρχαιοτήτων*, John Murray, London, 1875.